

www.turkishstudies.net/religion

Turkish Studies - Comparative Religious Studies

eISSN: 2667-5544

Research Article / Araştırma Makalesi

ANKARA SCIENCE
UNIVERSITY

The Status and Spheres of Use of Turkish During the Safavid Era the Region Comprising

Safeviler Döneminde Türkçenin Yeri ve Kullanım Alanları

Ali Kök*

Abstract: Anatolia, Iran, Iraq, and the Caucasus -parts of the Turkic cultural geography- ranks among the significant areas of research in Turkic studies. Many Turkic states held sway over the region in question after the Great Seljuk Empire. Thanks to these Turkic states -established at intervals and serving as continuations and successors to one another -here has been a significant increase in the size of the Turkic population in the region. As a natural consequence of this increase, certain parts of the area in question have become completely Turkified. Turkish -the native language of the Turkic element that transformed the lands they settled into a homeland -has found widespread use across diverse spheres, ranging from the lowest strata of society to the highest echelons of authority. The Safavid era- which can be characterized as the third wave of Turkmen migration- stands out particularly as a period when the power, importance, and prestige of the Turkish language increased and made themselves felt across many fields.

There are a few writings regarding the status and position of the Turkish language at the center of the Safavid realm. However, these existing studies have not fully elucidated the status of the Turkish language within the Safavid State. Therefore, this study aims to determine the status and position of the Turkish language by examining where, how, why, and by whom it was used, drawing upon key Works -particularly Safavid state correspondence-as well as the accounts of travelers and the studies of earlier researchers. Prepared by drawing upon the aforementioned sources and documents, this study aims to identify Turkish terminology, conduct a context-based and general evaluation thereof, and present names of places, bodies of water, individuals, and tribes. In explaining the subject, use was made not only of Turkish documents but also of Persian documents -which influenced Turkish (with which there had long been interaction) in terms of grammar and vocabulary, and which served as the language of correspondence and literature in Turkic state centers. In the conclusion section, inferences, evaluations, and observations regarding the characteristics, status, domains of use, users, and position of the Turkish language during the Safavid era are presented in light of the findings obtained.

Keywords: Safavid State, Oghuz, Turkish, Oghuz Turkic, status of Turkish among the Safavids.

* Asst. Prof. Dr., Bingöl University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Contemporary Turkic Dialects and Literatures

Dr. Öğr. Üyesi, Kafkas Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-1018-3600>

alidikok2703@gmail.com

Cite as/ Atıf: Kök, A. (2026). The status and spheres of use of Turkish during the Safavid era the region comprising / Safeviler döneminde Türkçenin yeri ve kullanım alanları *Turkish Studies-Comparative Religious Studies*, 21(Ö1), 1745-1788. [Special Issues Dedicated to Prof. Dr. Mahmut Özer]. Ankara Bilim University Publications. <https://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.95730>

Received/Geliş: 08 May/Mayıs 2026

Accepted/Kabul: 15 September/Eylül 2026

Published/Yayın: 20 September/Eylül 2026

Checked by plagiarism software

 z: Türk kültür coğrafyasının parçalarından olan Anadolu, İran, Irak ve Kafkasya sahası, Türklük biliminin önemli araştırma alanlarından. Söz konusu alana Büyük Selçuklu İmparatorluğundan sonra pek çok Türk devleti egemen olmuştur. Fasılalarla kurulup birbirlerinin devamı ve mirasçısı olan bu Türk devletleri sayesinde bölgedeki Türk nüfusun sayısında ciddi bir artış olmuştur. Bu artışın doğal sonucu olarak ilgili sahanın bazı bölgeleri tamamen Türkleşmiştir. Yurt tuttukları toprakları vatan kılan bu Türk unsurun ana dili olan Türkçe de en alt tabakadan en üst makama kadar farklı alanlarda kendine geniş bir kullanım alanı bulmuştur. Türkçenin g  , önem ve prestijinin artıp kendini pek çok alanda gösterdiği dönem olarak ise    nc  Türkmen g   dalgası olarak tanımlanabilecek Safevî Devleti dönemi özellikle dikkat çekmektedir.

Türk dilinin Safevî merkezindeki durum ve konumu ile ilgili olarak birkaç yazı vardır. Mevcut bu çalışmalarda Türk dilinin Safevî Devleti'ndeki durumu tam olarak ortaya konamamıştır. Bu nedenle eldeki yazıda, Safevî devlet yazışma belgeleri başta olmak üzere, önem eserleri, seyyah ve daha önceki araştırmacıların çalışmalarından hareketle Türkçenin nerelerde nasıl, niçin ve kimler tarafından kullanıldığı üzerinde durularak Türkçenin durumu ve konumunun tespit edilmesi amaçlanmaktadır. Adı geçen kaynak ve belgelerden istifade edilerek hazırlanan bu çalışma ile Türkçe terminolojinin tespiti ile bağlam temelli ve genel değerlendirilmesinin yapılması, yer-su, kişi, boy adlarının sunulması da çalışmanın hedefleri arasında yer almaktadır. Konu izah edilirken sadece Türkçe belgelerden değil, uzun s reden beri etkileşim içinde bulunduğu Türkçeyi dil bilgisi ve söz varlığı bakımından etkileyip Türk devlet merkezlerince yazışma dili ve edebî dil olarak kullanılan Farsça belgelerden de yararlanılmıştır. Sonuç kısmında ise elde edilen bulgular ışığında Safevî Devleti dönemi Türkçesinin  zellikleri, durumu, kullanım alanları, kullanıcıları ve konumuna dair  ıkarım, değerlendirme ve tespitler sıralanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Safev  Devleti, OĞuzlar, Türkçe, OĞuz T rk esi, Safevîlerde Türkçenin durumu.

Structured Abstract:

In the western part of the Turkic world -which, from its inception until the 12th century, had possessed a single, shared written language- a new Turkic written language emerged, drawing upon the phonological and morphological characteristics of the Oghuz, Karluk, and Kipchak dialects. This new written Turkic language - also known as Oghuz Turkic due to the prevalence of Oghuz elements- incorporates distinct dialectal structures within itself as a result of its internal formative process. Represented by spoken and/or written languages across vast and expansive regions -both in the past and the present- these Oghuz dialects contain a wealth of information and material concerning the general Turkic language, Oghuz itself, and its constituent elements. The Safavid State era is one of the historical periods of Oghuz Turkic that encompasses a wealth of material regarding its orthography, phonology, morphology, vocabulary, sentence structure, position, and status.

This article, titled *The Place and Spheres of Use of the Turkish Language During the Safavid Era*, examines the status, spheres of use, and standing of the Turkish language within the Safavid state -as well as the contexts, users, locations, and purposes of its employment- drawing upon state correspondence documents (in both Turkish and Persian), period chronicles, and the records of European diplomats, missionaries, travelers, and merchants. Some of the objectives of this study include determining the reasons why state correspondence documents in the Turkic language exist for the Safavids -unlike for the earlier Qara Qoyunlu and Aq Qoyunlu dynasties in the region- as well as identifying the senders, recipients, and types of these documents; the scholars who have studied them to date; the specific Turkic linguistic features (in terms of language and orthography) they exhibit; and the underlying reasons for the use of different Turkic written languages within them.

The corpus of the study comprises primary sources regarding the military, geographical, administrative, legal, cultural, financial, social, and diplomatic history of the Safavids -specifically Turkish and Persian correspondence documents (such as fermâns, decrees, letters, and petitions); period chronicles like *Târih-i âlem-ârâ-yi Abbâsî*, *Kızılbaşlar Tarihi*, *Ahsenü't-Tevârih*, and the history of Shah Ismail; collections of epistolary models (münşeât) such as Münşeâtü's-Selâtin, Münşeât-ı Atîk, and Düstûru'l-Înşâ; and the publications of researchers who have worked on the subject, including W. Floor & H. Javadi, C. Heyet, N. Hudiyeve, M. F. Köprülü, F. Sümer, İ. Baharlu, M. Baharlu, T. Genceyi, Z. Hüseyinli, Z. H. Baylan, A. Memmedova & R. Cavadbeyli, and Z. Veliyeva.

The present study consists of an introduction, five main sections, and a conclusion. The introduction addresses the terms "Safavid" and "Qizilbash," the territories under Safavid rule, migration movements into Safavid lands, and the linguistic impact of these migrations. The introduction is followed by sections outlining the study's objective and methodology, respectively. It is also worth noting that the "Objective of the Study" section mentions researchers who have worked on the Safavid-era Turkic written language, as well as the shortcomings of those existing studies.

The Turkic tribes that brought the Safavids to power -and who were the speakers, users, and bearers of the Turkic language during the Safavid era- are discussed under the heading "Turkic Tribes That Formed the Safavid State." The study explains the composition of these Turkic tribes -which both sustained and safeguarded Turkic culture by migrating with their clans to the regions assigned to their administration, Turkifying those areas, establishing Turkic as a language spoken throughout the Safavid realm, and remaining steadfastly committed to their own traditions and culture- by drawing upon the information cited within the study's corpus.

The section explaining which Turkic tribes played an influential and active role in the Safavid State's establishment, rise, and survival is followed by a second section titled "The Use of Turkish as a Literary Language and Its Representatives in the Safavid State." This topic is addressed through an examination of rulers, princes, members of the dynasty, statesmen, artists, and ashiks who produced works in Turkish, as well as the Dede Korkut* stories.

Turkic-language documents from the Safavid era -covering their recipients, types, and the specific orthographic and linguistic features of the Turkic dialect they exhibit, as well as instances of Turkic usage within Persian documents- are examined under the heading "The Use of Turkic as a State Correspondence Language in the Safavid State"; meanwhile, Persian and Turkic state correspondence documents, along with the Turkic terminology found in chronicles and its classification, are presented under the heading "Turkic Terminology in the Safavid State."

The records, reports, and observations regarding the Turkic language -made by Western diplomats, missionaries, travelers, and merchants who visited the Safavid realm for various purposes- are addressed under the heading "The Status and Spheres of Use of the Turkic Language in the Safavid Realm from the Western Perspective." Finally, the conclusion outlines findings concerning the condition, position, standing, and status of the Turkic language during the Safavid era, based on the evidence gathered.

It has been established that both internal and external correspondence was conducted using Turkic-language state documents during the phase of Azerbaijani Turkic's historical development known as the period of the formation of the written language (15th-17th centuries). In the command formula found within the intitulo section of these state documents, proverbs and/or idioms were employed alongside poetic exchanges (müsaare) and imitative poems (nazire).

The fact that the majority of the Turkish terminology from the Safavid era relates to military and administrative matters constitutes the most concrete evidence of Turkish being used as the language of the court and the army within the state's territories.

Keywords: Safavid State, Oghuz, Turkish, Oghuz Turkic, status of Turkish among the Safavids.

ملخص منظم:

في الجزء الغربي من العالم التركي — الذي كان يمتلك، منذ نشأته وحتى القرن الثاني عشر، لغة مكتوبة واحدة مشتركة — ظهرت لغة تركية مكتوبة جديدة، مستمدة من الخصائص الصوتية والصرفية لهجات الأوغوز والكارلوك والكيبيشاك. وتضم هذه اللغة التركية المكتوبة الجديدة -المعروفة أيضاً باللغة التركية الأوغوزية نظراً لانتشار العناصر الأوغوزية فيها- هياكل لهجية متميزة في صلبها نتيجة لعملية تشكيلها الداخلية. وتمثل هذه اللهجات الأوغوزية، من خلال اللغات المنطوقة و/أو المكتوبة عبر مناطق شاسعة وواسعة -سواء في الماضي أو الحاضر ثروة من المعلومات والمواد المتعلقة باللغة التركية عموماً، واللغة الأوغوزية نفسها، والعناصر المكونة لها. تعد حقبة الدولة الصفوية إحدى الفترات التاريخية للغة التركية الأوغوزية التي تضم ثروة من المواد المتعلقة بقواعد الإملاء، وعلم الأصوات، وعلم الصرف، والمفردات وتركيب الجمل، ومكانتها، ووضعها.

تتناول هذه المقالة، التي تحمل عنوان مكان ومجالات استخدام اللغة التركية خلال العصر الصفوي، وضع اللغة التركية ومجالات استخدامها ومكانتها داخل الدولة الصفوية — بالإضافة إلى سياقات استخدامها ومستخدامها ومواقعها وأغراضها — بالاعتماد على وثائق المراسلات الرسمية للدولة (باللغتين التركية والفارسية)، وسجلات الأحداث التاريخية، وسجلات الدبلوماسيين والمبشرين والمسافرين والتجار الأوروبيين. وتشمل بعض أهداف هذه الدراسة تحديد الأسباب التي أدت إلى وجود وثائق المراسلات الرسمية باللغة التركية في عهد الصفويين على عكس السلالات السابقة في المنطقة، مثل سلالاتي قارا قويونلو وأق قويونلو — بالإضافة إلى تحديد مرسلتي هذه الوثائق ومستلميها — وأنواعها؛ والباحثين الذين درسوها حتى الآن؛ السمات اللغوية التركية المحددة (من حيث اللغة وقواعد الإملاء) التي تظهر فيها؛ والأسباب الكامنة وراء استخدام لغات تركية مكتوبة مختلفة داخلها.

يتألف نص الدراسة من مصادر أولية تتعلق بالتاريخ العسكري والجغرافي والإداري والقانوني والثقافي والمالي والاجتماعي والدبلوماسي للصفويين — وبالتحديد وثائق المراسلات التركية والفارسية (مثل الأوامر الملكية، والمراسيم، والرسائل، والالتماسات)؛ السير التاريخية للفترة مثل تاريخ عالم آرا العباسي، وتاريخ الكيزيلباش، وأحسن التواريخ، وتاريخ الشاه إسماعيل؛ ومجموعات من نماذج الرسائل (منشآت) مثل «منشآت السلاطين»، و«منشآت عتيق»، و«دستور الإنشاء»؛ ومنشورات الباحثين الذين تناولوا هذا الموضوع، ومنهم و. فلور وه. جافادي و. هيبتي، ون. هوديف، وم. ف. كوبرولي، وف. سومر، وإ. بهارلو، وم. بهارلو، وت. جينجي، وز. حسيني، وز. ح. بايلان، وأ. ميميدوفا و. ر. جافاديبلي، وز. فيليفا.

تتألف هذه الدراسة من مقدمة وخمسة أقسام رئيسية وخاتمة. تتناول المقدمة مصطلحي «الصفوية» و«القريلباش»، والأراضي الخاضعة للحكم الصفوي، وحركات الهجرة إلى أراضي الصفويين، والتأثير اللغوي لهذه الهجرات. وبلي المقدمة أقسام تحدد هدف الدراسة ومنهجيتها، على التوالي. ومن الجدير بالذكر أيضاً أن قسم «هدف الدراسة» يشير إلى الباحثين الذين تناولوا اللغة التركية المكتوبة في العصر الصفوي، فضلاً عن أوجه القصور في تلك الدراسات الموجودة.

وتتم مناقشة القبائل التركية التي أوصلت الصفويين إلى السلطة — والذين كانوا المتحدثين باللغة التركية ومستخداميها وحاملها خلال العصر الصفوي — تحت عنوان «القبائل التركية التي شكلت الدولة الصفوية». تشرح الدراسة تكوين هذه القبائل التركية — التي حافظت على الثقافة التركية وحمايتها من خلال الهجرة مع عشائرها إلى المناطق الموكلة لإدارتها، وتركيب تلك المناطق، وترسيخ اللغة التركية كلغة منطوقة في جميع أنحاء الإمبراطورية الصفوية، والالتزام الثابت بتقاليدها وثقافتها الخاصة — بالاعتماد على المعلومات المذكورة في مجموعة النصوص التي استندت إليها الدراسة.

وبلي القسم الذي يشرح أي القبائل التركية لعبت دوراً مؤثراً ونشطاً في تأسيس الدولة الصفوية وصعودها واستمرارها، قسم ثان بعنوان «استخدام اللغة التركية كلغة أدبية وممثلها في الدولة الصفوية». ويتم تناول هذا الموضوع من خلال دراسة الحكام والأمراء وأفراد *السلالة ورجال الدولة والفنانين والأشيك الذين أنتجوا أعمالاً باللغة التركية، بالإضافة إلى قصص ديدي كوركوت.

يتم فحص الوثائق باللغة التركية من العصر الصفوي — التي تغطي مستلمها وأنواعها والسمات الإملائية واللغوية المحددة للهجة التركية التي تعبر عنها، بالإضافة إلى أمثلة على استخدام اللغة التركية داخل الوثائق الفارسية — تحت عنوان «استخدام اللغة التركية كلغة للمراسلات الرسمية في الدولة الصفوية»؛ وفي الوقت نفسه، تُعرض الوثائق الفارسية والتركية الخاصة بالمراسلات الحكومية، إلى جانب «المصطلحات التركية الواردة في السجلات التاريخية وتصنيفها، تحت عنوان «المصطلحات التركية في الدولة الصفوية».

أما السجلات والتقارير والملاحظات المتعلقة باللغة التركية — التي أعدها الدبلوماسيون والمبشرون والمسافرون والتجار الغربيون الذين زاروا الإمبراطورية الصفوية لأغراض متنوعة — فيتم تناولها تحت عنوان «مكانة اللغة التركية ومجالات استخدامها في الإمبراطورية الصفوية من المنظور الغربي». وأخيرًا، تحدد الخاتمة النتائج المتعلقة بحالة اللغة التركية ومكانتها ومركزها ووضعها خلال العصر الصفوي استنادًا إلى الأدلة التي تم جمعها.

وقد ثبت أن المراسلات الداخلية والخارجية كانت تتم باستخدام وثائق الدولة باللغة التركية خلال مرحلة التطور التاريخي للغة التركية الأذربيجانية المعروفة بفترة تكوين اللغة المكتوبة (القرنين الخامس عشر والسابع عشر). وفي صيغة الأوامر الموجودة في قسم العنوان (müsaare) من هذه الوثائق الرسمية، كانت الأمثال و/أو التعابير الاصطلاحية تُستخدم جنبًا إلى جنب مع التبادلات الشعرية (intitulation) (nazire) والقصائد المقلدة.

وبشكل حقيقى أن غالبية المصطلحات التركية من العصر الصفوي تتعلق بشؤون عسكرية وإدارية الدليل الأكثر واقعية على استخدام اللغة التركية كلغة البلاط والجيش داخل أراضي الدولة.

الكلمات المفتاحية: الدولة الصفوية، الأوغوز، التركية، اللغة التركية الأوغوزية، مكانة اللغة التركية في عهد الصفويين

Résumé Structuré:

Dans la partie occidentale du monde turc — qui, depuis ses origines jusqu'au XIIe siècle, avait possédé une seule et même langue écrite commune —, une nouvelle langue écrite turque a vu le jour, s'inspirant des caractéristiques phonologiques et morphologiques des dialectes oghouz, karloul et kipchak. Cette nouvelle langue turque écrite — également connue sous le nom de turc oghouz en raison de la prévalence des éléments oghouzes — intègre en son sein des structures dialectales distinctes, résultat de son processus de formation interne. Représentés par des langues parlées et/ou écrites à travers des régions vastes et étendues — tant dans le passé qu'aujourd'hui —, ces dialectes oghouzes contiennent une mine d'informations et de données concernant la langue turque en général, le turc oghouz lui-même et ses éléments constitutifs. L'époque de l'État safavide constitue l'une des périodes historiques du turc oghuz qui recèle une abondance de données concernant son orthographe, sa phonologie, sa morphologie, son vocabulaire, sa syntaxe, sa position et son statut.

Cet article, intitulé *La place et les domaines d'usage de la langue turque à l'époque safavide*, examine le statut, les domaines d'usage et la place de la langue turque au sein de l'État safavide — ainsi que les contextes, les utilisateurs, les lieux et les finalités de son emploi — en s'appuyant sur des documents de correspondance officielle (en turc et en persan), des chroniques d'époque et les récits de diplomates, missionnaires, voyageurs et marchands européens. Cette étude a notamment pour objectifs de déterminer les raisons pour lesquelles il existe des documents de correspondance officielle en langue turque sous les Safavides — contrairement aux dynasties antérieures des Qara Qoyunlu et des Aq Qoyunlu dans la région —, ainsi que d'identifier les expéditeurs, les destinataires et les types de ces documents ; les chercheurs qui les ont étudiés à ce jour ; les caractéristiques linguistiques turques spécifiques (en termes de langue et d'orthographe) qu'ils présentent ; et les raisons sous-jacentes de l'utilisation de différentes langues écrites turques au sein de ces documents.

Le corpus de l'étude comprend des sources primaires concernant l'histoire militaire, géographique, administrative, juridique, culturelle, financière, sociale et diplomatique des Safavides — en particulier des documents de correspondance en turc et en persan (tels que des fermâns, des décrets, des lettres et des pétitions) ; des chroniques d'époque telles que *Târih-i âlem-ârâ-yi Abbâsî*, *Kızılbaşlar Tarihi*, *Ahşenü't-Tevârih* et l'histoire du shah Ismail ; des recueils de modèles épistolaires (münşeat) tels que le *Münşeatü's-Selâtin*, le *Münşeat-ı Atîk* et le *Düstûru'l-İnşâ* ; ainsi que les publications de chercheurs ayant travaillé sur le sujet, notamment W. Floor & H. Javadi, C. Heyet, N. Hudiyeve, M. F. Köprülü, F. Sümer, İ. Baharlu, M. Baharlu, T. Genceyi, Z. Hüseyinli, Z. H. Baylan, A. Memmedova & R. Cavadbeyli, et Z. Veliyyeva.

La présente étude se compose d'une introduction, de cinq parties principales et d'une conclusion. L'introduction aborde les termes « safavide » et « qizilbash », les territoires sous domination safavide, les mouvements migratoires vers les terres safavides et l'impact linguistique de ces migrations. L'introduction est suivie de sections présentant respectivement l'objectif et la méthodologie de l'étude. Il convient également de

noter que la section « Objectif de l'étude » mentionne les chercheurs qui ont travaillé sur la langue turque écrite de l'époque safavide, ainsi que les lacunes de ces études existantes.

Les tribus turques qui ont porté les Safavides au pouvoir – et qui étaient les locuteurs, les utilisateurs et les gardiens de la langue turque à l'époque safavide – sont abordées sous la rubrique « Les tribus turques qui ont fondé l'État safavide ». L'étude explique la composition de ces tribus turques – qui ont à la fois soutenu et préservé la culture turque en migrant avec leurs clans vers les régions placées sous leur administration, en turquisant ces zones, en imposant le turc comme langue parlée dans tout le royaume safavide et en restant fermement attachées à leurs propres traditions et à leur culture – en s'appuyant sur les informations citées dans le corpus de l'étude.

La section expliquant quelles tribus turques ont joué un rôle influent et actif dans la fondation, l'essor et la survie de l'État safavide est suivie d'une deuxième section intitulée « L'usage du turc comme langue littéraire et ses représentants dans l'État safavide ». Ce sujet est abordé à travers une analyse des souverains, princes, membres de la dynastie, hommes d'État, artistes et ashiks ayant produit des œuvres en turc, ainsi que des contes de Dede Korkut*.

Les documents en langue turque de l'époque safavide – couvrant leurs destinataires, leurs types et les caractéristiques orthographiques et linguistiques spécifiques du dialecte turc qu'ils présentent, ainsi que les exemples d'usage du turc dans les documents persans – sont examinés sous la rubrique « L'usage du turc comme langue de correspondance officielle dans l'État safavide » ; par ailleurs, les documents de correspondance officielle en persan et en turc, ainsi que la terminologie turque présente dans les chroniques et sa classification, sont présentés sous la rubrique « La terminologie turque dans l'État safavide ».

Les archives, rapports et observations concernant la langue turque — rédigés par des diplomates, missionnaires, voyageurs et marchands occidentaux qui se sont rendus dans le royaume safavide à des fins diverses — sont abordés sous la rubrique « Le statut et les sphères d'usage de la langue turque dans le royaume safavide du point de vue occidental ». Enfin, la conclusion expose les conclusions concernant la situation, la position, le rang et le statut de la langue turque à l'époque safavide, sur la base des éléments recueillis.

Il a été établi que la correspondance tant interne qu'externe s'effectuait à l'aide de documents officiels rédigés en langue turque au cours de la phase du développement historique du turc d'Azerbaïdjan connue sous le nom de « période de formation de la langue écrite » (XVe-XVIIe siècles). Dans la formule d'ordre figurant dans la section « intitulatio » de ces documents officiels, des proverbes et/ou des expressions idiomatiques étaient utilisés aux côtés d'échanges poétiques (müsaare) et de poèmes imitatifs (nazire).

Le fait que la majorité de la terminologie turque de l'époque safavide se rapporte à des questions militaires et administratives constitue la preuve la plus concrète de l'utilisation du turc comme langue de la cour et de l'armée sur les territoires de l'État.

Mots-clés : État safavide, Oghuz, turc, turc oghouz, statut du turc chez les Safavides.

Resumen Estructurado:

En la parte occidental del mundo turco —que, desde sus orígenes hasta el siglo XII, había contado con una única lengua escrita común—, surgió una nueva lengua turca escrita, basada en las características fonológicas y morfológicas de los dialectos oguz, karluk y kipchak. Esta nueva lengua turca escrita —también conocida como turco oguz debido al predominio de elementos oguz— incorpora en su seno estructuras dialectales diferenciadas como resultado de su proceso formativo interno. Representados por lenguas habladas y/o escritas en regiones vastas y extensas —tanto en el pasado como en el presente—, estos dialectos oguz contienen una gran riqueza de información y material relativo a la lengua turca en general, al propio oguz y a sus elementos constitutivos. La época del Estado safávida es uno de los períodos históricos del turco oguz que abarca una gran cantidad de material relativo a su ortografía, fonología, morfología, vocabulario, estructura sintáctica, posición y estatus.

Este artículo, titulado *El lugar y los ámbitos de uso de la lengua turca durante la era safávida*, examina el estatus, los ámbitos de uso y la posición de la lengua turca dentro del Estado safávida —así como

los contextos, los usuarios, los lugares y los fines de su empleo— basándose en documentos de correspondencia estatal (tanto en turco como en persa), crónicas de la época y los registros de diplomáticos, misioneros, viajeros y comerciantes europeos. Algunos de los objetivos de este estudio consisten en determinar las razones por las que existen documentos de correspondencia estatal en lengua turca para los safávidas —a diferencia de lo que ocurría con las anteriores dinastías Qara Qoyunlu y Aq Qoyunlu de la región—, así como identificar a los remitentes, destinatarios y tipos de estos documentos; a los estudiosos que los han analizado hasta la fecha; las características lingüísticas turcas específicas (en cuanto a lengua y ortografía) que presentan; y las razones subyacentes del uso de diferentes lenguas turcas escritas en ellos.

El corpus del estudio comprende fuentes primarias relativas a la historia militar, geográfica, administrativa, jurídica, cultural, financiera, social y diplomática de los safávidas —concretamente, documentos de correspondencia en turco y persa (como *fermâns*, decretos, cartas y peticiones); crónicas de la época como *Târih-i âlem-ârâ-yi Abbâsî*, *Kızılbaşlar Tarihi*, *Ahseñü't-Tevârih* y la historia del sah Ismail; colecciones de modelos epistolares (*münşeât*) como *Münşeâtü's-Selâtîn*, *Münşeât-ı Atîk* y *Düstûru'l-Înşâ*; y las publicaciones de investigadores que han trabajado en el tema, entre ellos W. Floor y H. Javadi, C. Heyet, N. Hudiyeç, M. F. Köprülü, F. Sümer, İ. Baharlu, M. Baharlu, T. Genceyi, Z. Hüseyinli, Z. H. Baylan, A. Memmedova y R. Cavadbeyli, y Z. Veliyyeva.

El presente estudio consta de una introducción, cinco secciones principales y una conclusión. La introducción aborda los términos «safávida» y «qizilbash», los territorios bajo dominio safávida, los movimientos migratorios hacia las tierras safávidas y el impacto lingüístico de estas migraciones. A la introducción le siguen secciones que describen, respectivamente, el objetivo y la metodología del estudio. Cabe destacar también que la sección «Objetivo del estudio» menciona a los investigadores que han trabajado sobre la lengua turca escrita de la época safávida, así como las deficiencias de dichos estudios existentes.

Las tribus turcas que llevaron a los safávidas al poder —y que eran los hablantes, usuarios y portadores de la lengua turca durante la era safávida— se analizan bajo el epígrafe «Tribus turcas que formaron el Estado safávida». El estudio explica la composición de estas tribus turcas —que mantuvieron y salvaguardaron la cultura turca al emigrar con sus clanes a las regiones asignadas a su administración, turquizando dichas zonas, estableciendo el turco como lengua hablada en todo el reino safávida y manteniéndose firmemente fieles a sus propias tradiciones y cultura— basándose en la información citada en el corpus del estudio.

A la sección que explica qué tribus turcas desempeñaron un papel influyente y activo en el establecimiento, el auge y la supervivencia del Estado safávida le sigue una segunda sección titulada «El uso del turco como lengua literaria y sus representantes en el Estado safávida». Este tema se aborda mediante un análisis de los gobernantes, príncipes, miembros de la dinastía, estadistas, artistas y ashiks que produjeron obras en turco, así como de los relatos de Dede Korkut*.

Los documentos en lengua turca de la época safávida —que abarcan sus destinatarios, tipos y las características ortográficas y lingüísticas específicas del dialecto turco que presentan, así como ejemplos de uso del turco en documentos persas— se examinan bajo el epígrafe «El uso del turco como lengua de correspondencia estatal en el Estado safávida»; por su parte, los documentos de correspondencia estatal en persa y en turco, junto con la terminología turca que aparece en las crónicas y su clasificación, se presentan bajo el epígrafe «Terminología turca en el Estado safávida».

Los registros, informes y observaciones relativos a la lengua turca —realizados por diplomáticos, misioneros, viajeros y comerciantes occidentales que visitaron el reino safávida con diversos fines— se abordan bajo el epígrafe «La situación y los ámbitos de uso de la lengua turca en el reino safávida desde la perspectiva occidental». Por último, la conclusión resume las conclusiones relativas a la situación, la posición, el prestigio y el estatus de la lengua turca durante la era safávida, basadas en las pruebas recopiladas.

Se ha demostrado que tanto la correspondencia interna como la externa se llevaba a cabo mediante documentos oficiales en lengua turca durante la fase del desarrollo histórico del turco azerbaiyano conocida como el período de formación de la lengua escrita (siglos XV-XVII). En la fórmula de orden que figura en la sección de intitulatio de estos documentos oficiales, se empleaban proverbios y/o expresiones idiomáticas junto con intercambios poéticos (*müşaare*) y poemas imitativos (*nazire*).

El hecho de que la mayor parte de la terminología turca de la época safávida se refiera a asuntos militares y administrativos constituye la prueba más concreta de que el turco se utilizaba como lengua de la corte y del ejército en los territorios del Estado.

Palabras clave: Estado safávida, oguz, turco, turco oguz, estatus del turco entre los safávidas.

结构化摘要:

在突厥世界的西部——该地区从形成之初直至12世纪一直拥有单一的、共同的书面语言——一种新的突厥书面语言应运而生，它融合了奥古兹、卡尔鲁克和基普恰克方言的音系和形态特征。这种新的突厥书面语言——因奥古兹语元素占主导地位而亦被称为“奥古兹突厥语”——在其内部形成过程中，融合了独特的方言结构。这些奥古兹方言——无论在过去还是现在——都通过遍布广大地区的口头和/或书面语言得以体现，其中蕴含着关于突厥语总体、奥古兹语本身及其构成要素的丰富信息和资料。萨法维王朝时期是奥古兹突厥语的历史阶段之一，该时期留存了大量关于其拼写、音系、形态、词汇、句法、地位及地位的资料。

本文题为*萨法维时期土耳其语的位置与使用领域*，依托国家往来文件（包括土耳其语和波斯语版本）、同时期编年史，以及欧洲外交官、传教士、旅行者和商人的记录，考察了土耳其语在萨法维国家内的地位、使用领域及社会地位，同时探讨了其使用的语境、使用者、地点和目的。本研究的部分目标包括：阐明为何萨法维王朝存在突厥语的国家往来文件——而该地区早期的黑羊族和白羊族王朝则没有此类文件——并确定这些文件的发件人、收件人及类型；梳理迄今为止研究过这些文件学者；这些文件所体现的具体突厥语语言特征（包括语言和拼写方面）；以及文件中不同突厥语书面语言的深层原因。

本研究的语料库包含关于萨法维王朝军事、地理、行政、法律、文化、财政、社会及外交历史的一手史料——具体包括突厥语和波斯语的信函文件（如敕令、诏书、信件和请愿书）；同期编年史，如《阿巴斯王朝通史》（*Târih-i âlem-ârâ-yi Abbâsî*）、《基兹尔巴什史》（*Kızılbaşlar Tarihi*）、《最佳编年史》（*Ahsenü't-Tevârih*）以及《沙阿·伊斯梅尔传》；书信范本集（*münşeât*），如《君王书信集》（*Münşeâtü's-Selâtin*）、《古书信集》（*Münşeât-ı Atîk*）和《文书规范》（*Düstûru'l-Înşâ*）；以及相关研究者的著作，包括W. Floor与H. Javadi、C. Heyet、N. Hudiyevev、M. F. Köprülü、F. Sümer、İ. 巴哈尔卢、M. 巴哈尔卢、T. 根杰伊、Z. 胡赛因利、Z. H. 巴伊兰、A. 梅梅多娃与R. 卡瓦德贝伊利，以及Z. 维利耶娃等学者。

本研究由引言、五个主要章节和结论组成。引言部分探讨了“萨法维”和“赤巴什”这两个术语、萨法维王朝统治下的领土、向萨法维领土的迁徙运动，以及这些迁徙对语言产生的影响。引言之后，分别有两节概述了本研究的目标和研究方法。值得注意的是，“研究目标”一节提到了曾研究萨法维时期突厥书面语言的学者，以及现有研究的不足之处。

在“构成萨法维王朝的突厥部落”这一章节中，讨论了那些将萨法维王朝推上权力巅峰的突厥部落——它们在萨法维时期正是突厥语的使用者、实践者和传承者。该研究通过援引研究语料库中的信息，阐释了这些突厥部落的构成——它们通过带领部族迁徙至被委以治理的地区、使这些地区突厥化、确立突厥语作为萨法维帝国全境通用的语言，并始终坚定地恪守自身传统与文化，从而维系并守护了突厥文化。

在阐述哪些突厥部落在萨法维王朝的建立、崛起和存续过程中发挥了重要且积极作用之后，紧接着是第二部分，题为“突厥语作为文学语言的使用及其在萨法维王朝中的代表”。本部分通过考察以土耳其语创作作品的统治者、王子、王室成员、政治家、艺术家和阿什克（ashiks），以及《德德·科鲁特》*故事，来探讨这一主题。

在“萨法维王朝中突厥语作为国家公文语言的使用”这一章节下，对萨法维时期的突厥语文献——包括其收件人、类型、所体现的突厥方言的具体拼写和语言特征，以及波斯文献中突厥语的使用实例——进行了考察；与此同时，在“萨法维王朝的突厥语术语”这一章节中，则介绍了波斯语和突厥语的国家信函文件，以及编年史中出现的突厥语术语及其分类；

关于突厥语的记录、报告和观察——这些内容由因各种目的访问萨法维王国的西方外交官、传教士、旅行者和商人所作——则在“从西方视角看萨法维王国的突厥语地位及其使用领域”这一章节中予以探讨。最后，结论部分基于收集到的证据，概述了关于萨法维时期突厥语状况、地位、地位和地位的研究发现。

研究证实，在阿塞拜疆突厥语历史发展中被称为“书面语形成期”（15至17世纪）的阶段，无论是内部还是外部的往来通信，均使用突厥语国家文件进行。在这些国家文件“题名”部分的命令式公式中，谚语和/或习语与诗歌交流（müsaare）及模仿诗（nazire）并用。

萨法维时期的大部分土耳其语术语与军事和行政事务相关，这一事实构成了土耳其语在该国领土内被用作宫廷和军队语言的最确凿证据。

关键词： 萨法维王朝、奥古兹、土耳其语、奥古兹突厥语、土耳其语在萨法维王朝中的地位。

Структурированное Аннотация:

В западной части тюркского мира — который с момента своего зарождения и вплоть до XII века обладал единым общим письменным языком — возник новый тюркский письменный язык, основанный на фонологических и морфологических особенностях огузского, карлукского и кипчакского диалектов. Этот новый тюркский письменный язык — также известный как огузский тюркский из-за преобладания огузских элементов — в результате своего внутреннего формирующегося процесса включает в себя отчетливые диалектные структуры. Эти огузские диалекты, представленные в устной и/или письменной форме на обширных территориях — как в прошлом, так и в настоящее время, — содержат богатый массив информации и материалов, касающихся общетюркского языка, самого огузского языка и его составных элементов. Эпоха Сефевидского государства является одним из исторических периодов огузского тюркского языка, который охватывает богатый материал, касающийся его орфографии, фонологии, морфологии, лексики, синтаксиса, положения и статуса.

В данной статье, озаглавленной *«Место и сферы использования турецкого языка в эпоху Сефевидов»*, исследуются статус, сферы использования и положение турецкого языка в рамках государства Сефевидов — а также контексты, пользователи, места и цели его применения — на основе документов государственной переписки (как на турецком, так и на персидском языках), хроник того времени, а также записей европейских дипломатов, миссионеров, путешественников и купцов. Среди целей данного исследования — выявление причин, по которым у Сефевидов существовали документы государственной переписки на тюркском языке (в отличие от более ранних династий Кара-Коюнлу и Ак-Коюнлу в этом регионе), а также определение отправителей, адресатов и типов этих документов; ученых, которые изучали их до настоящего времени; конкретные тюркские лингвистические особенности (с точки зрения языка и орфографии), которые они демонстрируют; а также основные причины использования в них различных тюркских письменных языков.

Корпус исследования состоит из первоисточников, касающихся военной, географической, административной, правовой, культурной, финансовой, социальной и дипломатической истории Сефевидов — в частности, турецких и персидских документов переписки (таких как ферманы, указы, письма и прошения); хроники того периода, такие как *«Тарих-и алем-ара-йи Аббаси»*, *«Кизилбашлар Тарихи»*, *«Ахсен-ут-Теварих»* и история шаха Исмаила; сборники образцов писем (муншеат), такие как *«Муншеату'с-Селатин»*, *«Муншеат-и Атик»* и *«Дустуру'л-Инша»*; а также публикации исследователей, работавших над данной темой, в том числе В. Флора и Х. Джавади, К. Хейета, Н. Худиева, М. Ф. Кёпрюлю, Ф. Сумера, И. Бахарлу, М. Бахарлу, Т. Генджейи, З. Хюсейнли, З. Х. Байлан, А. Меммедова и Р. Джавадбейли, а также З. Велиева.

Настоящее исследование состоит из введения, пяти основных разделов и заключения. Во введении рассматриваются термины «Сефевиды» и «кизилбаши», территории, находившиеся под властью Сефевидов, миграционные потоки на земли Сефевидов, а также лингвистическое влияние этих миграций. За введением следуют разделы, в которых, соответственно, излагаются цель и методология исследования. Стоит также отметить, что в разделе «Цель исследования» упоминаются исследователи, занимавшиеся изучением тюркского письменного языка эпохи Сефевидов, а также недостатки существующих исследований.

Тюркские племена, приведшие Сефевидов к власти — и которые были носителями, пользователями и хранителями тюркского языка в эпоху Сефевидов — рассматриваются в разделе «Тюркские племена, сформировавшие государство Сефевидов». В исследовании объясняется состав этих тюркских племен — которые поддерживали и охраняли тюркскую культуру, мигрируя со своими кланами в регионы, переданные под их управление, тюркизируя эти территории, утверждая тюркский язык в качестве общего языка на всей территории Сефевидского царства и оставаясь верными своим традициям и культуре — на основе информации, приведенной в корпусе исследования.

За разделом, в котором объясняется, какие тюркские племена сыграли влиятельную и активную роль в создании, расцвете и выживании государства Сефевидов, следует второй раздел под названием «Использование тюркского языка в качестве литературного языка и его представители в государстве Сефевидов». Эта тема рассматривается через анализ деятельности правителей, принцев, членов династии, государственных деятелей, художников и ашиков, создававших произведения на турецком языке, а также сказок Деде Коркута*.

Тюркскоязычные документы эпохи Сефевидов — с указанием их адресатов, типов и специфических орфографических и лингвистических особенностей представленного в них тюркского диалекта, а также примеров использования тюркского языка в персидских документах — рассматриваются в разделе «Использование тюркского языка в качестве языка государственной переписки в государстве Сефевидов»; в то же время персидские и тюркские документы государственной переписки, а также тюркская терминология, встречающаяся в хрониках, и её классификация представлены в разделе «Тюркская терминология в государстве Сефевидов».

Записи, отчеты и наблюдения, касающиеся тюркского языка, сделанные западными дипломатами, миссионерами, путешественниками и купцами, посещавшими государство Сефевидов с различными целями, рассматриваются в разделе «Статус и сферы использования тюркского языка в государстве Сефевидов с западной точки зрения». Наконец, в заключении на основе собранных данных излагаются выводы относительно состояния, положения, значения и статуса тюркского языка в эпоху Сефевидов.

Установлено, что как внутренняя, так и внешняя переписка велась с использованием государственных документов на тюркском языке на этапе исторического развития азербайджанского тюркского языка, известном как период становления письменности (XV–XVII вв.). В формуле приказа, содержащейся в разделе «intitulation» этих государственных документов, наряду с поэтическими обменами (mîşaare) и подражательными стихотворениями (nazîre) использовались пословицы и/или идиомы.

Тот факт, что большая часть турецкой терминологии эпохи Сефевидов относится к военным и административным вопросам, является наиболее весомым доказательством использования турецкого языка в качестве языка двора и армии на территории государства.

Ключевые слова: государство Сефевидов, огузы, турецкий язык, огузский тюркский язык, статус турецкого языка при Сефевидах.

संरचित सारांश:

टर्किश दुनिया के पश्चिमी भाग में -जिसके आरंभ से बारहवीं शताब्दी तक एक ही साझा लिखित भाषा थी- एक नई टर्किश लिखित भाषा उभरी, जो ओघुज़, कार्लुक और किपचक बोलियों की ध्वन्यात्मक और रूपगत विशेषताओं पर आधारित थी।

यह नई लिखित तुर्की भाषा - ओघुज़ तत्वों की प्रचुरता के कारण ओघुज़ तुर्की के नाम से भी जानी जाती है - अपनी आंतरिक निर्माण प्रक्रिया के परिणामस्वरूप अपने भीतर विशिष्ट बोलचाल की संरचनाओं को समाहित करती है। विशाल और विस्तृत क्षेत्रों में - अतीत और वर्तमान दोनों में - बोली जाने वाली और/या लिखित भाषाओं के रूप में प्रतिनिधित्व करने वाली ये ओघुज़ बोलियाँ सामान्य तुर्की भाषा, स्वयं ओघुज़, और इसके घटक तत्वों के संबंध में जानकारी और सामग्री का खजाना समेटे हुए हैं। साफाविद राज्य का युग ओघुज़ तुर्की के ऐतिहासिक कालखंडों में से एक है, जिसमें इसके वर्तनी-शास्त्र, ध्वनि-शास्त्र, रूप-शास्त्र, शब्दावली, वाक्य-संरचना, स्थिति और दर्जे के संबंध में प्रचुर सामग्री शामिल है।

यह लेख, जिसका शीर्षक 'साफवीद युग के दौरान तुर्की भाषा का स्थान और उपयोग के क्षेत्र' है, तुर्की भाषा की स्थिति, उपयोग के क्षेत्रों और साफवीद राज्य में इसके महत्व की जाँच करता है - साथ ही इसके उपयोग के संदर्भों, उपयोगकर्ताओं, स्थानों और उद्देश्यों की भी, और यह राज्य पत्राचार दस्तावेजों (तुर्की और फारसी दोनों में), उस युग के वृत्तांतों, और यूरोपीय राजनयिकों, मिशनरियों, यात्रियों और व्यापारियों के रिकॉर्ड पर आधारित है। इस अध्ययन के कुछ उद्देश्यों में यह निर्धारित करना शामिल है कि सफाविदों के लिए तुर्की भाषा में सरकारी पत्राचार दस्तावेज़ क्यों मौजूद हैं - क्षेत्र में पहले के कारा कोयुनलु और अक कोयुनलु राजवंशों के विपरीत - साथ ही इन दस्तावेज़ों के प्रेषकों, प्राप्तकर्ताओं और प्रकारों की पहचान करना; उन विद्वानों की पहचान करना जिन्होंने अब तक उनका अध्ययन किया है;

वे विशिष्ट तुर्की भाषाई विशेषताएँ (भाषा और वर्तनी के संदर्भ में) जो वे प्रदर्शित करते हैं; और उनके भीतर विभिन्न तुर्की लिखित भाषाओं के उपयोग के अंतर्निहित कारण।

अध्ययन के दायरे में सफाविदों के सैन्य, भौगोलिक, प्रशासनिक, कानूनी, सांस्कृतिक, वित्तीय, सामाजिक और कूटनीतिक इतिहास से संबंधित प्राथमिक स्रोत शामिल हैं - विशेष रूप से तुर्की और फारसी पत्राचार दस्तावेज़ (जैसे फर्मा, फरमान, पत्र और याचिकाएँ);

तारीख-ए-आलम-अरा-ए-अब्बासी, किज़िलबाशलर तारीखी, अहसनुत-तवारीख, और शाह इस्माइल के इतिहास जैसे उस काल के वृत्तांत; पत्र लेखन के नमूनों (munṣeāt) के संग्रह जैसे कि मुंशातु'स-सलातीन, मुंशातु'स-आतीक, और दस्तूरुल-इन्शा; और इस विषय पर काम करने वाले शोधकर्ताओं के प्रकाशन, जिनमें डब्ल्यू. फ्लोर और एच. जावदी, सी. हेयत, एन. हुदियेव, एम. एफ. कोप्रुलू, एफ. सुमेर, आई. शामिल हैं। बहारलू, एम. बहारलू, टी. गेन्जेई, जेड. हुसेनली, जेड. एच. बायलन, ए. मेम्मेदोवा और आर. जवादबेईली, और जेड. वेल्लियेवा।

वर्तमान अध्ययन में एक प्रस्तावना, पाँच मुख्य खंड और एक निष्कर्ष शामिल हैं। प्रस्तावना में "साफवीद" और "किज़िलबाश" शब्दों, साफवीद शासन के अधीन क्षेत्रों, साफवीद भूमि में प्रवासन आंदोलनों और इन प्रवासनों के भाषाई प्रभाव को संबोधित किया गया है।

परिचय के बाद क्रमशः अध्ययन के उद्देश्य और कार्यप्रणाली को रेखांकित करने वाले खंड आते हैं। यह भी ध्यान देने योग्य है कि "अध्ययन का उद्देश्य" खंड में उन शोधकर्ताओं का उल्लेख है जिन्होंने सफाविद-कालीन तुर्की लिखित भाषा पर काम किया है, साथ ही उन मौजूदा अध्ययनों की कमियों का भी उल्लेख है।

जो तुर्किश जनजातियाँ सफावियों को सत्ता में लाई - और जो सफावी युग के दौरान तुर्किश भाषा के वक्ता, उपयोगकर्ता और वाहक थीं - उन पर "तुर्किश जनजातियाँ जिन्होंने सफावी राज्य का गठन किया" शीर्षक के अंतर्गत चर्चा की गई है। यह अध्ययन इन तुर्किश जनजातियों की संरचना की व्याख्या करता है - जिन्होंने अपने कबीलों के साथ अपने प्रशासन के लिए निर्धारित क्षेत्रों में प्रवास करके, उन क्षेत्रों का तुर्कीकरण करके, पूरे सफाविद साम्राज्य में बोली जाने वाली भाषा के रूप में तुर्की को स्थापित करके, और अपनी परंपराओं और संस्कृति के प्रति दृढ़ता से प्रतिबद्ध रहकर तुर्की संस्कृति को बनाए रखा और संरक्षित किया - अध्ययन के पाठ्य-संचय में उद्धृत जानकारी का सहारा लेकर।

जिस खंड में यह बताया गया है कि सफाविद राज्य की स्थापना, उदय और अस्तित्व में किन तुर्किश जनजातियों ने प्रभावशाली और सक्रिय भूमिका निभाई, उसके बाद "साहित्यिक भाषा के रूप में तुर्की का उपयोग और सफाविद राज्य में इसके प्रतिनिधि" शीर्षक वाला एक दूसरा खंड आता है। इस विषय को शासकों, राजकुमारों, राजवंश के सदस्यों,

राजनेताओं, कलाकारों और आशिकों की परीक्षा के माध्यम से संबोधित किया गया है, जिन्होंने तुर्की में रचनाएँ कीं, साथ ही डेडे कोरकुट* की कहानियों पर भी ध्यान दिया गया है।

सफ़ावी युग के तुर्की-भाषा के दस्तावेज़ - जिनमें उनके प्राप्तकर्ता, प्रकार, और प्रदर्शित तुर्की बोली की विशिष्ट वर्तनी और भाषाई विशेषताएँ, साथ ही फ़ारसी दस्तावेज़ों में तुर्की के उपयोग के उदाहरण शामिल हैं - का परीक्षण "सफ़ावी राज्य में राज्य पत्राचार भाषा के रूप में तुर्की का उपयोग" शीर्षक के अंतर्गत किया गया है; इस बीच, फ़ारसी और तुर्कीक सरकारी पत्राचार दस्तावेज़, साथ ही वृत्तांतों में पाई जाने वाली तुर्कीक शब्दावली और उसका वर्गीकरण, "सफ़ावी राज्य में तुर्कीक शब्दावली" शीर्षक के तहत प्रस्तुत किए गए हैं।

टर्किक भाषा के संबंध में अभिलेख, रिपोर्ट और अवलोकन - जो पश्चिमी राजनयिकों, मिशनरियों, यात्रियों और व्यापारियों द्वारा विभिन्न उद्देश्यों के लिए सफ़वीद साम्राज्य की यात्रा के दौरान किए गए थे - को "पश्चिमी दृष्टिकोण से सफ़वीद साम्राज्य में टर्किक भाषा की स्थिति और उपयोग के क्षेत्र" शीर्षक के अंतर्गत संबोधित किया गया है। अंत में, निष्कर्ष में एकत्र किए गए साक्ष्यों के आधार पर सफ़ावी युग के दौरान तुर्की भाषा की स्थिति, पद, दर्जे और हैसियत से संबंधित निष्कर्ष प्रस्तुत किए गए हैं।

यह स्थापित किया गया है कि अज़रबैजानी तुर्की के ऐतिहासिक विकास के उस चरण के दौरान, जिसे लिखित भाषा के निर्माण का काल (15वीं-17वीं शताब्दी) कहा जाता है, आंतरिक और बाहरी दोनों तरह का पत्राचार तुर्कीक-भाषा के सरकारी दस्तावेज़ों का उपयोग करके किया जाता था। इन सरकारी दस्तावेज़ों के 'इंटिटुलेशियो' (intitulatio) खंड में पाए गए कमांड सूत्र में, पद्य-विनियम (müsaare) और अनुकरणात्मक कविताओं (nazire) के साथ-साथ कहावतों और/या मुहावरों का भी उपयोग किया गया था।

यह तथ्य कि सफ़ाविद युग की अधिकांश तुर्की शब्दावली सैन्य और प्रशासनिक मामलों से संबंधित है, राज्य के क्षेत्रों के भीतर तुर्की भाषा का दरबार और सेना की भाषा के रूप में उपयोग किए जाने का सबसे ठोस प्रमाण है।

कीवर्ड: सफ़ाविद राज्य, ओघुज़, तुर्की, ओघुज़ तुर्की, सफ़ाविदों के बीच तुर्की की स्थिति।

Yapılandırılmış Özet:

Başlangıcından 12. yüzyıla kadar tek ve ortak bir yazılı dile sahip olan Türk dünyasının batı kesiminde, Oğuz, Karluk ve Kıpçak lehçelerinin fonolojik ve morfolojik özelliklerinden beslenen yeni bir Türk yazılı dili ortaya çıktı. Oğuz unsurlarının yaygınlığı nedeniyle Oğuz Türkçesi olarak da bilinen bu yeni Türk yazılı dili, içsel oluşum sürecinin bir sonucu olarak kendi bünyesinde farklı lehçe yapılarını barındırmaktadır. Hem geçmişte hem de günümüzde geniş ve kapsamlı bölgelerde konuşulan ve/veya yazılan dillerle temsil edilen bu Oğuz lehçeleri, genel Türk dili, Oğuz dili ve onu oluşturan unsurlar hakkında zengin bilgi ve materyaller içermektedir. Safevi Devleti dönemi, Oğuz Türkçesinin yazım kuralları, fonoloji, morfoloji, kelime dağarcığı, cümle yapısı, konumu ve statüsüyle ilgili zengin bir materyali barındıran tarihsel dönemlerden biridir.

Safevi Döneminde Türk Dili'nin Yeri ve Kullanım Alanları başlıklı bu makale, devlet yazışmaları (hem Türkçe hem de Farsça), dönem kronikleri ile Avrupalı diplomatların, misyonerlerin, gezginlerin ve tüccarların kayıtlarından yararlanarak, Safevi Devleti içinde Türk dilinin statüsünü, kullanım alanlarını ve konumunu; ayrıca dilin kullanıldığı bağlamları, kullanıcıları, yerleri ve amaçlarını incelemektedir. Bu çalışmanın amaçları arasında, bölgedeki daha önceki Kara Koyunlu ve Ak Koyunlu hanedanlarından farklı olarak Safevi döneminde Türk dilinde devlet yazışmaları belgelerinin var olmasının nedenlerini belirlemek; bu belgelerin gönderenlerini, alıcılarını ve türlerini tespit etmek; bugüne kadar bu belgeleri inceleyen akademisyenleri; bu belgelerin sergilediği belirli Türk dilbilimsel özellikleri (dil ve imla açısından); ve belgelerde farklı Türk yazılı dillerinin kullanılmasının altında yatan nedenleri belirlemektir.

Çalışmanın metin külliyatı, Safevilerin askeri, coğrafi, idari, hukuki, kültürel, mali, sosyal ve diplomatik tarihine ilişkin birincil kaynaklardan oluşmaktadır —özellikle Türkçe ve Farsça yazışmalar (fermanlar, kararnameler, mektuplar ve dilekçeler gibi); *Târih-i âlem-ârâ-yi Abbâsî*, *Kızılbaşlar Tarihi*, *Ahsenü't-Tevârih* gibi dönem kronikleri ve Şah İsmail'in tarihi; Münşeâtü's-Selâtin, Münşeât-ı Atik ve Düstûru'l-İnşâ gibi mektup örnekleri (münşeât) derlemeleri; ve W. Floor & H. Javadi, C. Heyet, N. Hudiyev,

M. F. Köprülü, F. Sümer, İ. Baharlu, M. Baharlu, T. Genceyi, Z. Hüseyinli, Z. H. Baylan, A. Memmedova & R. Cavadbeyli ve Z. Veliyyeva gibi araştırmacıların yayınları.

Bu çalışma bir giriş, beş ana bölüm ve bir sonuç bölümünden oluşmaktadır. Giriş bölümünde “Safevi” ve “Kızılbaş” terimleri, Safevi egemenliği altındaki topraklar, Safevi topraklarına yönelik göç hareketleri ve bu göçlerin dilsel etkileri ele alınmaktadır. Giriş bölümünün ardından, sırasıyla çalışmanın amacını ve metodolojisini özetleyen bölümler gelmektedir. Ayrıca, “Çalışmanın Amacı” bölümünde, Safevi dönemi Türk yazılı dili üzerine çalışmalar yapmış araştırmacılardan ve mevcut çalışmaların eksikliklerinden bahsedildiğini belirtmek de önemlidir.

Safevileri iktidara taşıyan ve Safevi döneminde Türk dilinin konuşmacıları, kullanıcıları ve taşıyıcıları olan Türk kabileleri, “Safevi Devletini Oluşturan Türk Kabileleri” başlığı altında ele alınmaktadır. Çalışma, kendi klanlarıyla birlikte idarelerine tahsis edilen bölgelere göç ederek Türk kültürünü sürdüren ve koruyan, bu bölgeleri Türkleştiren, Türkçeyi Safevi imparatorluğu genelinde konuşulan bir dil haline getiren ve kendi gelenek ve kültürlerine kararlılıkla bağlı kalan bu Türk kabilelerinin bileşimini, çalışmanın kaynaklarında atıfta bulunulan bilgilere dayanarak açıklamaktadır.

Safevi Devleti’nin kurulması, yükselişi ve varlığını sürdürmesinde hangi Türk kabilelerinin etkili ve aktif bir rol oynadığını açıklayan bölümün ardından, “Safevi Devleti’nde Edebiyat Dili Olarak Türkçe’nin Kullanımı ve Temsilcileri” başlıklı ikinci bir bölüm gelmektedir. Bu konu, Türkçe eserler üreten hükümdarlar, prensler, hanedan üyeleri, devlet adamları, sanatçılar ve aşıkların yanı sıra Dede Korkut* hikâyeleri de incelenerek ele alınmaktadır.

Safevi dönemine ait Türk dilli belgeler —alıcıları, türleri ve sergiledikleri Türk lehçesinin kendine özgü imla ve dilbilimsel özellikleri ile Farsça belgelerdeki Türkçe kullanım örnekleri de dahil olmak üzere— “Safevi Devleti’nde Devlet Yazışma Dili Olarak Türkçenin Kullanımı” başlığı altında incelenmektedir; öte yandan, Farsça ve Türkçe devlet yazışma belgeleri ile tarih kitaplarında rastlanan Türkçe terimler ve bunların sınıflandırılması, “Safevi Devleti’nde Türkçe Terminoloji” başlığı altında sunulmaktadır.

Çeşitli amaçlarla Safevi İmparatorluğu’nu ziyaret eden Batılı diplomatlar, misyonerler, gezginler ve tüccarlar tarafından Türkçeyle ilgili olarak tutulan kayıtlar, raporlar ve gözlemler ise “Batı Perspektifinden Safevi İmparatorluğu’nda Türk Dili’nin Durumu ve Kullanım Alanları” başlığı altında ele alınmaktadır. Son olarak, sonuç bölümünde, toplanan kanıtlara dayanarak Safevi döneminde Türk dilinin durumu, konumu, yeri ve statüsü ile ilgili bulgular özetlenmektedir.

Azerbaycan Türkçesinin yazılı dilin oluşumu dönemi (15.-17. yüzyıllar) olarak bilinen tarihsel gelişim aşamasında, hem iç hem de dış yazışmaların Türkçe devlet belgeleriyle yürütüldüğü tespit edilmiştir. Bu devlet belgelerinin başlık bölümünde yer alan emir cümlelerinde, atasözleri ve/veya deyimlerin yanı sıra şiirsel karşılıklı yazışmalar (müşaare) ve taklit şiirler (nazire) de kullanılmıştır.

Safevi dönemine ait Türkçe terminolojinin çoğunluğunun askeri ve idari meselelerle ilgili olması, Türkçe’nin devlet toprakları içinde saray ve ordunun dili olarak kullanıldığının en somut kanıtını oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Safevi Devleti, Oğuz, Türkçe, Oğuz Türkçesi, Safeviler döneminde Türkçenin konumu.

www.turkishstudies.net/religion

Turkish Studies - Comparative Religious Studies

eISSN: 2667-5544

ANKARA SCIENCE
UNIVERSITY

The Status and Spheres of Use of Turkish During the Safavid Era the Region Comprising

Introduction

The Safavid State (1501–1736)¹ -also known as the Kızılbaş- was founded by Ismail Mirza at the beginning of the 16th century. This state, which was the heir to polities such as the Ilkhanate, Jalayirid, Chobanid, Timurid, Qara Qoyunlu, and Aq Qoyunlu, and which brought together various Oghuz tribes within its structure (S mer, 1999a, p. 177), is also referred to as the Safavid State after its founding dynasty. Throughout the period from its establishment to its dissolution, the Safavids were supported by large numbers of Turkic tribes arriving from Anatolia, Iraq, and Syria. With the addition of newcomers to the existing Turkic population, a substantial Turkic population gradually emerged within the Safavid realm. Thanks to this Turkic population-composed largely of Oghuz groups-the Turkicization process of Azerbaijan was completed, and the long-standing Turkic settlement in the region reached its peak (Heyet, 2004, p. 12); these changes and developments also influenced the languages spoken by the members of the Oghuz branch of the Turkic peoples. Emerging in the east of Western Turkic lands and the center of the Turkic World-drawing upon the phonological and morphological characteristics of Oghuz, Karluk, and Kipchak dialects-this Oghuz Turkic language served not only as the language of the army, court, literature, and daily life for the region's Turkic population during the Safavid era but also as the language of state correspondence. Numerous studies have been conducted on the Turkic language of the Safavid period-a language referred to variously as T rk , the Turkic language, or Kızılbaş  (Hüseyinli, 2014, p. 270).

When discussing the status and position of the Turkish language during the Safavid era, researchers have focused on various aspects: the volume of state correspondence in Turkish and the contexts and agents of their use; the Turkish terminology and personal names found in Persian documents and chronicles; records from European diplomats, missionaries, travelers, and merchants who visited the country; the profiles of poets who produced works in Turkish; and activities related to translation and lexicography. These studies reveal several shortcomings: state correspondence documents-which serve as a primary source and repository of the Safavid state's military, geographical, administrative, legal, cultural, financial, social, and diplomatic history-have been neglected and not adequately analyzed; existing analyses require updating as they tend to focus

¹ The term "Safavid" derives from the administrative organization formed by the Turkic tribes-supporters of the Safavid family and adherents of the Sufi order established by Sheikh Safi al-Din in Ardabil, a Turkic region located in northern Iran and west of the Caspian Sea. Later, Sheikh Haydar, a descendant of Safi al-Din, ordered his soldiers to wear headgear wrapped in turbans featuring twelve red stripes while organizing the Safavid military units. From that point on, this group wearing red turbans came to be known as "Qizilbash" ( brahimov, 1958, p. 114). Those who wore this headgear-also referred to as the "Haydari crown"-were labeled "Qizilbash" by adherents of the Sunni sect (Babinger, 1967, pp. 64–65). These Turkmens, residing in Anatolia, Azerbaijan, Iraq, Iran, and Syria-and later known as the Qizilbash-constituted the fundamental driving force behind the establishment and rise of the Safavid State.

repeatedly on the same documents; Turkish and Mongol terminologies within the documents are often conflated; and the literature reviews are incomplete, resulting in information that is either deficient or merely repetitive. Previous research on this subject has been conducted by scholars such as W. Floor & H. Javadi, C. Heyet, N. Hudiyeu, M. F. Köprülü, F. Sümer, İ. Baharlu, M. Baharlu, T. Genceyi, Z. Hüseyinli, Z. H. Baylan, A. Memmedova & R. Cavadbeyli, Z. Veliyyeva, F. P. Csirkés, M. Firuzi, and A. Kök. The present study aims to address these deficiencies and flaws by drawing upon recent scholarship to produce a work that contributes meaningfully to the field.

In outlining the status and characteristics of the Turkic language during the Safavid era, the study first introduces the Turkic tribes who spoke and utilized the language, along with their arrival in the region and their histories. Subsequently, the focus shifts to identifying who used the Turkic language, in what contexts, and for what purposes, as well as determining the language's terminology and its most distinctive phonological and structural features based on period documents. This analysis draws upon observations and accounts provided by Western diplomats, missionaries, travelers, and merchants visiting Safavid lands; studies listed in the bibliography and-serving as the primary source material and collective memory of the era-archival documents and contemporary chronicles. Consequently, these documents, sources, chronicles, and reports constitute the study's corpus. As the bibliography already contains sufficient information regarding the Turkic tribes that formed the Safavid state, the Turkic state correspondence documents of the period, and Turkic terminology, further explanation has been omitted here to avoid repetition and to keep the study within its intended scope. The archival documents from the Safavid era utilized in this study were sourced from a doctoral thesis prepared by Ali Kök in 2022. The letters provided in parentheses indicate the document's origin within the Safavid realm (S), its type (F, H, N, Arz.), and its language (, Fa.); the first number following the letter denotes the document number, while the second number, appearing after the slash, indicates the line number where the term or passage occurs. Having outlined the methodology, the study proceeds with an introduction to the Turkic tribes-the speakers and users of the language who brought the Safavids to power-as this background is deemed essential for a proper understanding of the subject.

1. The Turkic tribes that formed the Safavid State

The names of the Turkic tribes-which, during their period of dominance, transformed Turkish into the language of state correspondence, literature, daily life, the military, and the court-appear in documents, chronicles, biographical dictionaries, and similar sources from both contemporary and later periods. Primary sources from the era-specifically state correspondence documents-are the foremost records mentioning these Turkic tribes, which arrived in the Safavid realm, settled there, and served the dynasty before, during, or after its establishment. The attestation of various Turkic tribal names-ranging from large to small-such as *Afshar* (SF-F 87/5), *Bayburdlu* (SF-Fa 52/7), *Bigdili* (SF-Fa. 115/5), *Çepni* (SArz-Fa. 1/25), *Dünbüli* (SF-Fa. 127/30), *Gündüzlü* (SF-Fa. 90/1), *Qajar* (SF-Fa. 91/8), *Qaramanlu* (SF-Fa. 62/8), *Kengerlü* (SF-Fa. 73/7), *Sadlu* (SF-Fa. 104/2), *Shamlu* (SF-Fa. 87/19), *Ustaclu* (SF-Fa. 117/5), *Varsak* (SArz-Fa. 1/25), *Yıva* (SN-Fa. 7/17), and *Dhu'l-Qadr* (SN-Fa. 7/7) in Safavid state correspondence is a testament to the active role these tribes played in the administration of the state. Indeed, this situation also sheds light on the origins of the Safavids and the sources of the power and elements upon which they relied, found support, and drew sustenance. Quoting from the work of Oruc Bey Bayat, O. Əfəndiyev says that the names of the Turkish tribes that formed the Safavids consist of the following: *Ustaclu, Şamlı, Afşar, Türkmen, Bayat, Tekeli, Harmandalı, Zülqeder, Qacar, Qaramanlı, Bayburtlu, İspirli, Oryad, Çavuşlu, Asayışoğlu, Çemiş Kezeki, Sarızolaqlı, Karabacaqlı, Baharlı, Qırxlı/ Qoruxlu, Bozcalı, Mahi feqihli, Hemzeli, Zolaqlı, Mahmudlu, Kara Çomaqlı, Qara Qoyunlu, Gözü Bayızlı, İnanlı, Kuh Giluyelu* (2007, pp. 209-210). Regarding the Turkic tribes that constituted the Safavids, the names of the following tribes appear in the works of Minorsky and Sümer: *Acırlu, Afşar, Alpavut, Arabgırlu, Baharlu, Bayat, Bayburtlu, Bozcalu, Çemişkezeklu, Çepni, Hınıslu, İspirli, Kaçar, Karamanlu,*

Rumlu, Sadlu, Şamlu, Tekelü, Turgudlu, Türkmen, Ustacalu, Varsak, and Zulkadr (Minorsky, 1943, p. 16; Sümer 1999b, pp. V-VIII). In the History of the Qizilbash (Kızılbaşlar Tarihi)-which recounts the Qizilbash tribes and the brief biographies of prominent lords belonging to these tribes who served in the Safavid state administration and army-the names of clans such as *Shamlu* (21-27), *Rumlu* (27-28), *Aghacheri* (28), *Bayramlu* (28), *Ekremi* (28), *Ordeklu* (28), *Karachorlu* (28), *Bayindirli* (41), *Musullu* (42-43), *Purnek* (43-45), *Sheyhavend* (45), *Chepni* (46-47), *Bayat* and *Bozchalu/Bozcalu* (47), *Arapgirlu* (48), *Hinislu* (48-51), *Tekelu* (51-55), *Alpavut* (63), *Baharlu* (63-64), *Chakirlu* (64-65), *Karamanlu* (65), *Sadlu* (66-67), *Hajilu* (68), *Bayburtlu* (68), *Varsak* (68), *Evoglu* (69), *Karacadaglu* (69), *Ustacalu* (75-80), *Dulkadir* (81-84), *Avshar/Afshar* (84-91), and *Qajar* (91-94) are mentioned (Gündüz, 2015).

Another source containing information about the Turkic tribes-who both kept Turkic culture alive and safeguarded it by settling in the regions assigned to their administration, Turkifying those areas, establishing Turkish as a language spoken throughout the Safavid realm, and remaining steadfastly committed to their own traditions and culture (Sümer, 1999c, pp. 238–239)-is the *Târih-i Âlem-ârâ-yi Abbâsî* (TAAA). In the TAAA-I-II/2 and III volumes, which contain valuable information regarding the Safavid era, the tribal affiliation of an individual is stated alongside their name; some of the tribal names mentioned include: *Abdullah Han* (son of *Kara Han* [*Ustacalu*]) (56), *Ağzıvar Han Şamlu* (59), *Ahmed Sultan Tekelü* (348), *Behram Han Karamanlu* (129), *Budak Han Kaçar* (75), *Cafer Sultan Rumlu* (317), *Hasan Ali Bey Zulkadırlı* (295), *Hasan Bey Afşar* (327), *Hasan Bey İnallu* (443), *Hüseyn Han Alpavut* (163), *Musa Sultan Musullu Türkmen* (143), and-in TAAA II/2- *Muhammed Bey Bayat Beydilli Saruğçu* (31), *Muhammed Han Kaçar* (son of *Ziyad*, son of *Şahverdi Sultan*, son of *Halil Han*) (5), *Muhammed Han Tekelü* (son of *Şerefeddin*) (5), *Muhammed Han Türkmen* (5), *Pakize İmam Kulu Türkmen* (284), *Peyker Sultan Yirmi Dört* (685), *Serdar Mahmud Çemişkezeki* (341), *Şahruh Han Zulkadırlı* (son of *Tatı*) (10), *Tekelü Mehmed* (387), *Yadigar Sultan Rumlu* (67), and-in TAAA III-Delü *Muhammed Sultan Şemseddinlü* (50), *Ebulkasım Bey Abdarbaşı İvoğlu* (16), *Hasan Sultan Ördekli* (216), *İsfendiyar Bey Arabgirlü* (78), *Muhammed Sultan Cagirlü* (216), and *Zülfikar Han Karamanlu* (96). It is evident that the aforementioned Turkic tribes-a large portion of which consisted of communities that had transitioned to a settled lifestyle in cities (villages), towns, countries (urban centers), and provinces-exhibited more pronounced Turkic characteristics in terms of names, offices, and titles (Sümer, 1999c, pp. 239-255). So, in the Safavid State-in whose establishment, rise, and survival the aforementioned Turkic tribes played an influential and active role-by whom, where, and why was the Turkish language used?

2. The use of Turkish as a literary language in the Safavid State and its representatives

In the Safavid realm, the Turkish language was utilized in the literary sphere-most notably by the Safavid shahs themselves, who wrote poetry in Turkish-and its use was further encouraged through royal patronage. Following in the footsteps of his great ancestor Sheikh Junayd (d. 1460) (Sümer, 1999b, pp. 7, 11), the state's founder, Shah Ismail (1501–1524), addressed the Turkic masses-who led a nomadic life of seasonal migration between summer and winter pastures across Anatolia, Iraq, Iran, the Caucasus, and Syria-in Turkish in order to influence them and rally them to his cause (Macit, 2017, pp. 35–37). The representation of Turkish as a language of literature and poetry by the ruling family within Safavid centers was not limited solely to the state's founder, Shah Ismail (Hatâyî)-who composed the finest Turkish poetry within the dynasty (Macit, 2017, p. 30). His sons Shah Tahmasb (Âdil) (Çınarcı, 2015, p. 203) and Sam Mirza, as well as his grandson Ibrahim Mirza (son of Behram Mirza) (1540–1577) (Çınarcı, 2015, p. 208), Shah Abbas I (Aslan, 2013, p. 140), and Shah Abbas II-who used the pen name Sani (İbrahimov, 1999, p. 244) -also penned poems in Turkish. This situation is significant and important in that it demonstrates-thanks to the support of Turkic tribes since the state's inception and the presence of a large Turkic population-how the Turkic

language gained widespread currency in the Safavid realm alongside Persian (the language of the state's other dominant element) and attained the status of a literary and written language. Naturally, the use of Turkic during the Safavid era was not limited solely to the poetry of the ruler and/or members of the royal family.

Sam Mirza and Sâdikî, biographers of poets (tezkire writers) from the Safavid era, particularly highlighted in their works those Turkic lords who composed poetry in Turkish (Sümer, 1999b, p. 5). Literary historian Ertaylan also notes that as the Oghuz Turks came to dominate Iran and Azerbaijan, the Turkic language gained standing and status vis-à-vis Persian; furthermore, under the patronage and support of the Safavid shahs, new and vibrant elements were incorporated into the eastern branch of Oghuz Turkic, and the language evolved into a literary medium thanks to the many Turkmen poets present in the shahs' service and courts (2013, p. 328). *Fuzûlî, Kâtib Nişâtî, Sürûrî-i Şarkî, Şâhî-i Şarkî, Monlâ Sehâbî, Tebrizli Hakîrî, Fedâyî, Bağdatlı Ahdî, Fazlî, Muhammed-i Amânî, Rahmetî* (Aslan 2013: 116), *Yûsuf Bey* (328-330), *Pirkulu Bey* (331-332), *Emînî, Mevlana Yırtulmuş, Cedîdî* (332), *Şemsî* (333-334), *Şahkulu Bey* (335-337), *Süsenî Bey* (338-339), *Mirza Sâlih Tebrizî* (340), *Girâmî* (341-343), *Pîrî* (344-345), *Figârî* (346-348), *Bîdârî* (349-350), *Sehâbî* (351-355), *Penâhî* (356-358), *Niyâzî* (370-372), *Şah Kâsım* (373-375), *Şerîf* (378-380), *Hâkim Bedî'î* (381-383), *Khalîfe* (384-386), *Kelâyî* (387-388), *Hazânî* (389-393), *Hasîrî* (394-395), *Mîr Kadîrî* (396-397), *Şirvanlı Atîkî* (398), *Zâyi'î* (399-401), *Zamîrî* (402-405), *Baghdadlı Şemsî* (435-438), *Baghdadlı Hüsnî* (439), *Baghdadlı Rindî* (444-447), *Baghdadlı Zihnî* (448-451), *İlmî* (452-456), *Emânî* (457-462), *Sâib* (466-474), *Kavsî* (475-485), *Mesîhî* (486-487) (Ertaylan 2013), *Sadîkî-i Afşar* (209), *Molla Ahmed Mukaddes-i Erdebilî* (210), *Ali Can-ı Kavsî* (212-213), *Molla Refî-i Vaiz-i Kazvînî* (213-215), *Murtaza Kulî Han-ı Zafer* (215-216) (Heyet, 2008), *Vahid Kazvînî*, and *Mirza Muhsin Tahir Tebrizî* (Floor-Javadi, 2013, p. 577) are among these figures. The use and performance of the Turkish language in literary circles were not confined to artists patronized by the dynasty and high-ranking commanders; the language also permeated the common people. Consequently, a vibrant folk literature has coexisted alongside the written literature and the gatherings where its representatives performed and received patronage.

When one thinks of the representatives of folk literature in the Safavid realm, âşiks (wandering minstrels) are the first to come to mind. Through them, the Epic of Koroğlu-originally belonging to the Anatolian region-transcended those boundaries to become the national epic of all Oghuz peoples; meanwhile, numerous folk tales that originated in the Iranian region-such as Kerem and Aslı, Aşık Garip, and Arzu and Kamber-also crossed the borders of their birthplace to be read and listened to with delight across the cultural geography inhabited by the Oghuz (Sümer, 1999b, p. 6). Prominent âşiks (bards) who were architects and bearers of this culture include *Âşık Abdulla* (55), *Âşık Gerip* (64), *Garacaoğlu* (67-68), *Gurbani* (3), *Gülşad* (43), *Kerem Dede* (Âşık Kerem), *Koroğlu* (45), *Miskin Abdal* (53), *Sarı Aşık* (77-78), *Tahir Mirza* (84), and *Tufarganlı Aşık Abbas* (87-89) (Sakaoğlu et al., 2000). Furthermore, it is worth mentioning Dede Korkut, the greatest representative of the ozan tradition-upon which the âşık tradition is fundamentally built. The fact that the *Gonbad Manuscript of the Book of Dede Korkut*-discovered in 2019-was transcribed in Safavid-ruled Iran/Azerbaijan during the second half of the 16th century (Shahgoli et al., 2019, pp. 148, 156) indicates that these stories were actively narrated, read, and kept alive among the Turkic administrators and the *reaya* (common subjects) of the Safavid state, and were widely embraced by that society. The points discussed above lead to the conclusion that, despite being rivals, the two major Oghuz states of the era shared similarities and commonalities in their military, literary, cultural, and social relations, as well as in their daily lives. Turkish was not merely used in the literature of the Safavid dynasty, high-ranking commanders, and the common subjects; it also established itself within the realm of state administration by serving as the language of official correspondence.

3. The use of Turkish as the language of state correspondence in the Safavid State

The use of Turkish as a language of state correspondence within the Safavid chancery (insha divan) persisted from the state's inception until its dissolution. Extant documents from the era demonstrate that the Safavid period-characterized by an Oghuz-Turkmen culture and a state foundation upheld by Oghuz tribes-represented the golden age of the Turkish written language (evolving along the lines of Oghuz Turkish) in the Azerbaijan and Iran regions (Kök, 2025a, p. 167). Indeed, no documents originating from the rulers of Turkish states established in the Azerbaijan and Iran regions prior to the Safavids have been identified to date. Turkish-language documents associated with those earlier states were either-as in the case of the Aq Qoyunlu-written by the state's lords to Ottoman counterparts (AKN-T 1) or sent by members of the respective dynasties to their Ottoman counterparts following the collapse of those states (see Kök, 2022: documents KKAz-T 1 and AKN-T 2). In contrast, an examination of Turkish documents from the Safavid era reveals that they originated from both the Shah and the Shah's high-ranking commanders. While Turkish was not the sole official state language of the Safavids, it was employed alongside Persian for both internal and external state correspondence right up until the state's final moments. Given this context, Köprülü notes that the development of Azerbaijani Turkish literature took place during the Safavid period (1942, p. 14). Consequently, the Turkic-language state correspondence documents dating back to the Safavids were produced during the phase of the historical development of Azerbaijani Turkic known as *the period of the formation of the written language* (15th–17th centuries) (Alışık, 2002, p. 367). To ensure a better understanding of the subject by the reader, it is useful to introduce these documents-to which new ones have been continuously added over the years-as well as the studies conducted on them.

Among the Turkish-language documents from the period-all of which reflect the Turkish-Arab line of correspondence-is the firman (an imperial decree and order of assignment) sent by Shah Ismail I to Durgutoğlu Musa, dated 7 Rabi' al-Awwal 918 AH (23 May 1512 CE)² the firman/decreeserving as a safe-conduct permit-sent by Shah Abbas II to Hacı Menüçehr Khan, the vizier of the Beylerbey of Shirvan, instructing him to assist Derviş Mustafa and his companions³ an internal communication-specifically, an accession letter and a message of goodwill sent by Shah Safi to the Austrian ruler Ferdinand II upon his own accession, aiming to further advance the relations and alliance that had existed between the two countries during the reign of his grandfather, Shah Abbas I,⁴ the letter sent by Shah Husayn to the Polish King Frederick Augustus in response to his proposal for an alliance and joint struggle against the Ottoman Empire; the letter written by Shah Safi I to the Polish King Władysław IV Vasa with the aim of both states acting jointly against the Ottoman threat; and the diplomatic decree sent to Stanisław Koniecpolski,⁵ an alliance letter from Shah Abbas I to

² Studies conducted on this document, registered in the TSMA under archive number 5460, are as follows: Tekindağ, 1967, p. 52; Onullahi-Həsənov, 1977, pp. 45-46; Eliyarov-Mahmudov, 1989, pp. 185-186; Aydoğmuşoğlu, 2013, pp. 415-416; Kök, 2022, pp. 1542-1543.

³ Studies conducted on the firman, of which three copies exist, are as follows: Onullahi-Həsənov, 1974, p. 89; Sümer, 1990, pp. 9-32; Rıza Kulı Han Hidayet, 1385; Sümer, 1999, p. 239; Hüseynova, 2009, pp. 266-282; Aydoğmuşoğlu, 2013, p. 417; Kök, 2022, pp. 1543-1545.

⁴ Studies conducted on this nâme are as follows: Fekete, 1936, pp. 273-277; Kolodziejczyk, 2017, pp. 175-178; Kök, 2022, pp. 1808-1811.

⁵ Studies conducted on the nâme (missive) include the following: Fekete, 1936, pp. 240-241 (transcription), p. 277 (facsimile); Kolodziejczyk, 2017, pp. 273-274 (transcription), p. 242 (Polish translation), pp. 243-247 (English translation), p. 289 (facsimile); Kök, 2022, pp. 1819-1822. The history of Turkish-language correspondence between the Safavid State and the Kingdom of Poland undoubtedly dates back further. Indeed, the documents sent in AH 1048 / AD 1638 by Shah Safi I (1629-1642) to the King of Poland, Władysław IV Vasa (1632-1648), and the Grand Hetman of Poland, Stanisław Koniecpolski (1591-1646), were also written in Turkish. Accompanying the missive addressed to the King of Poland was a note stating: "In the event that there might be no Persian-speaking interpreters in those lands (the King of Poland's country), a Turkish translation of this missive was prepared in accordance with the (Shah's) exalted

Shahin Giray (1585-1641) of the Crimean dynasty, who was living in exile with King Sigismund III (1566-1632) of Poland, proposing joint action against the Ottomans,⁶ a treaty proposal sent by Shah Abbas I to Şahin Giray (1585-1641)-a member of the Crimean dynasty living in exile at the court of King Sigismund III of Poland (1566-1632)-proposing a joint alliance against the Ottomans,⁷ a formal missive written to the French Foreign Minister, the Marquis de Torcy, by Rıza Bey-who had been appointed ambassador to France-explaining the events he experienced and the precautions he took (specifically, entrusting his accompanying goods to the French ambassador to avoid the risk of seizure at Ottoman customs); a letter written by Muhammed Rıza Beg to the French ambassador expressing dissatisfaction with the cold reception they had encountered in the country; a letter serving as both an expression of condolence and a congratulatory message, addressed to the French Foreign Minister, the Marquis de Torcy, to convey condolences and offer best wishes for the success of the newly formed government; and a letter of thanks sent to the Regent of France, Philippe, Duke of Orléans, by Muhammed Rıza Bey (the Beylerbey of Revan) to express appreciation for the assistance and attention shown by French officials during his travels and diplomatic engagements,⁸ a settlement certificate issued to document the return of goods and Money-which had been placed in trust by palace officials sent to Venice during the reign of the late Shah Abbas I by Ali Bali, an official of the Safavid State-thereby confirming the repayment of the debt; and a travel decree belonging to Ibrahim, the Vizier and Beylerbeyi (Governor-General) of Azerbaijan under the Safavid State, registered in the Vatican Apostolic Secret Archives (Archivum Secretum Apostolicum Vaticanum) under the reference Archivio del Castel S. Angelo, Armarium, I-XVIII, No: 764,⁹ the letter of intercession written by Shah Tahmasp I to Şehzade Selim seeking a pardon for Şehzade Bayezid-son of Suleiman the Magnificent-who had sought asylum with the Safavids after losing a struggle for the throne against his elder brother Şehzade Selim; the letter of solicitation sent by Shah Tahmasp I to the Ottoman ruler Suleiman the Magnificent outlining the Shah's demands regarding the extradition of Şehzade Bayezid to the Ottomans; the letter sent by the statesmen of Shah Mohammad Khodabanda

command and sent as an attachment to the missive" (Abolghasemi & Jaśkowski, 2025, p. 64). Given the relations of the aforementioned region with the Ottoman Empire and the Crimean Khanate, it is reasonable to surmise that the Crimean and Ottoman branches of the Turkic language were widespread in the territories of Poland and Tsarist Russia. Translators for these branches of the Turkic language generally emerged from communities such as the Polish-Lithuanian Tatars, Karaites, and Armenians (Reychman, 1950, pp. 13-15). There is a joint study by Abolghasemi and Jaśkowski (2025, pp. 52-84) focusing on the documents in question-copies of which appear in a manuscript titled **Mekâtib-i Muhtelif**, registered under number 3349 at the Museum of the Islamic Consultative Assembly of Iran.

⁶ For studies regarding the missives sent to Tsarist Russia, see: (Kök, 2022, pp. 1816-1819; Russko-Indiyskie Otnosheniya v XVII veke, Sbornik Dokumentov, pp. 362-368; Kök, 2025a, pp. 165-206). The Turkish-language correspondence between the Safavid State and Tsarist Russia is not limited to these two documents alone. In the 16th century, Tsarist Russia received more than fifty missives from the Safavids penned in Persian and/or Turkish. Tsarist Russia, for its part, sent its first Turkish missive to the Safavid side in 1588, written in the Eastern Turkic literary language (Floor-Javadi, 2013, p. 580). Historian Ali Abolghasemi, of Iranian origin, notes the existence of approximately ten additional Turkish missives in Russian archives-sent by Safavid shahs to Russian tsars-and states that the structures of these missives bear similarities to those previously published (2025, p. 68). Researchers state that the earliest document known to have been sent by Tsarist Russia to the Safavid court dates back to 1588 (Bushev, 1976, pp. 81-82). Usmanov reports that, during the Safavid era, the Tsar's court utilized the Persian and/or Turkic languages in more than fifty instances of correspondence with the Shah's court (1996). Sources on the subject indicate that during the reign of Shah Abbas I, high-ranking Russian envoys-in their meetings with Safavid court officials-requested that the Shah's responses to them be conveyed in the Turkic language; a similar request was also made by the English merchant Arthur Edwards while negotiating trade agreements with the Safavids (Gopal, 1988, p. 57; Morgan-Coote, 1886, p. 404). Regarding the preference for Turkic in the correspondence between Safavid Shahs and Russian Tsars, contributing factors include the fact that Tsarist Russia was the heir to the Golden Horde-meaning it employed a Turkic-speaking population-and the widespread use of the Turkic language resulting from Tsarist Russia's historical conflicts with the Golden Horde and its successor states.

⁷ Firuzi, 2022, pp. 147-162; Jaśkowski- Kołodziejczyk, 2017, pp. 159-160.

⁸ Studies concerning these Turkish missives sent to France include the following: Herbertee, 1907; Tajbakhs, 1353/1974, pp. 11, 26, 211; Onullahi, 1990; Navâi, 1984, pp. 107, 108, 110; Kök, 2022, pp. 1822-1830.

⁹ Studies concerning the documents sent to Venice are as follows: Lajos, 1977, pp. 505-5011; Araghi, 2000, p. 315; Kök, 2022, pp. 1830-1832; Kök, 2025c, pp. 527-549.

to the Ottoman commander-in-chief Ferhad Pasha concerning the terms of peace between the two states; the letter regarding the demarcation of the border sent by Emir Gune, the governor of Yerevan, to the Ottoman Grand Vizier Nasuh Pasha in the context of peace between the two countries; and the peace treaty confirming the end of the war between the Ottoman and Safavid states, the establishment of peace, and the determination of the border¹⁰ documents such as external correspondence may be cited in this regard. One such instance involves several documents sent by the Safavid commander Zeynel Khan Shamlu to the Ottoman commander-in-chief Hafiz Ahmed Pasha during the attempts to reconquer Baghdad-a city that, despite having been under Ottoman rule for decades, had fallen into Safavid hands via a *fait accompli* in the early years of the second decade of the 17th century. These documents will be published by us shortly. As is evident, the Turkish language was employed by both the Shahs at the pinnacle of the state and high-ranking commanders among the Safavids whenever and wherever the situation required it.

Regarding the language and orthography of the aforementioned Turkish documents belonging to Safavid shahs and statesmen, it is observed that while features of both Eastern and Western Turkic coexist, Western Turkic is predominant (K k, 2022, pp. 435-441). Köprülü (1979, p. 134) notes that the language of Safavid-era Turkish documents varied by recipient: Ottoman (Western) Turkic was used for correspondence with Austria and Poland; Eastern Turkic for the Uzbeks, Russian Tsars, and Crimean Khans; and a mix of Eastern and Western Turkic for Kalmyk governors. Several factors explain why the Safavids-who utilized both Eastern and Western Turkic in state correspondence due to their position between the two branches of the written Turkic language-employed these different written forms: the historical legacy inherited from predecessor states in the region; the greater familiarity with and recognition of the Eastern Turkic written language in Poland and Tsarist Russia, stemming from the Golden Horde and its successor states (the Kazan, Crimean, and Siberian Khanates); the better recognition of the Western Turkic written language in Austria, France, and Venice, facilitated by the Ottoman Empire-the era's superpower-and the complexities of diplomacy; the Safavids' proximity to states and khanates dominated by Karluk and Kipchak Turks, making the region a transitional zone; the shahs' desire to attract prominent artists to their realm; and the presence of non-Oghuz Turkic elements within their administrative structure.

It is known that the Turkish language was employed in Safavid state correspondence-sometimes within Persian missives addressed to Ottoman sultans and/or in letters composed directly as Turkish verse. For instance, Shah Tahmasb-who used the pen name * dil*-included Turkish couplets in the copy of a letter sent via his envoys G l b   avu  and Be  ret Bey to his contemporary, Suleiman the Magnificent (who wrote under the pen name *Muhibb *); in turn, Suleiman the Magnificent responded to Tahmasb with a poem sharing the same *redif* (refrain). These poems, known as *nazire* (poetic responses or imitations), are significant as they demonstrate that the two states were familiar with each other's cultural and artistic traditions and poetic tastes, and that their cultural relations remained vibrant. The *nazire* exchanges between these two Turkic rulers-both masters of the sword and the pen-are recorded in the *M n   t-   tik* (22a/8, 9, 10; 26b/22-23; K k, 2022, p. 685). Köprülü was the first to draw attention to these poetic exchanges between the two Turkic rulers (2004, p. 54), and the subject was later addressed in scholarly articles by Çınarcı and Kesik (2015, pp. 187-210; Kesik, 2015, pp. 203-210). The use of Turkish by Safavid shahs and statesmen in state correspondence was not limited to the aforementioned Turkish documents but also appeared in Persian-language records.

¹⁰ For these Turkish documents sent to the Ottoman side, see (K k, 2022, pp. 1789-1808, 1543, 1811-1815).

One of the primary contexts where Turkish was preferred within Persian-language documents is the intitulation (titulature) section of firmans (royal decrees). In these Persian firmans issued by Safavid shahs, Turkish command formulas-such as Ebu'l-muzaffer İsmail Bahadır sözüimiz (SF-T/1), *el-hükmü lillah ebü'l-muzaffer Şah İsmail Bahadır es-Safevî sözüimiz* (SF-Fa. 1), *el-hükmü lillah ebü'l-muzaffer Tahmasb Bahadır söyüzümüz* (SF-Fa. 25), and *el-hükmü lillah ebü'l-muzaffer Abbas Hüseyinî es-Safevî el-Musâvî sözüimiz* (SF-Fa. 45)-were employed to symbolize the ruler's identity and signal his Turkic heritage. While these formulas remained in use in Safavid decrees until the second half of the 17th century (see söyüzümüz), their usage in Turkic-language documents from the Turkistan region persisted until the end of the second decade of the 20th century (Kök, 2025b, p. 783). The fact that this formula-whose equivalents and counterparts were utilized across vast territories by diverse eras and states-is attested in Safavid state correspondence, and specifically within Persian-language documents, serves as compelling evidence that the Safavids were also significant and powerful representatives of Turkic language, literature, culture, history, and society.

The use-in the Turkish and Persian state correspondence documents of the Safavid Empire-of Turkish proverbs such as *Mızrak çuvala sığmaz* ("A spear cannot be hidden in a sack/ The truth cannot be concealed) (SN-T 10/6-7), *peşimânî-i âxir müfîd nemîşevd* (Regret at the end is of no avail) (SN-Fa 7/21-22), and *nûr-ı xûrşîd bâ-gil pûşîde nemîşevd* (The sun cannot be plastered over with mud) (SN-T 10/7)-alongside idioms like *başınız sağ olsun* (may you live long /my condolences) (SN-T 12/4) and *göngl(imüz)i xōş dutup* (keeping [our] hearts happy) (SF-T 1/8)-clearly demonstrates that this correspondence was actively employed not only by native Persian speakers within the chancery but also by rulers whose native language was Turkish and who were proficient in both the Turkish of Anatolia and the Turkish of Turkestan.

Like the Turkic states that preceded them, the Safavids were multilingual, and importance was placed on employing Turkish-speaking scribes within their chancery. In the preface to a five-language dictionary he authored in the 1680s, Abdülcélil Nasırı states that he wrote the work because knowledge of Turkish vocabulary was essential; this necessity arose from the frequent arrival of official correspondence at the Safavid court from the courts of Turkic, Kalmyk, and other rulers of Turkic origin, all of which required translation into Persian (Genceyi, 2020, p. 299). Mirza Naki Nasırı, a member of a later generation of the same family, also outlined the qualifications for the position of münşî'l-memâlik (Chief Secretary of the Realm) in a work written in 1731; he noted that scribes appointed to this post needed to possess a proficient writing style and unparalleled scribal skills, as well as a command of the Shah's language and the languages of world rulers, including a strong grasp of Arabic, Persian, and Turkish (Nasırı, 2008, p. 62). In addition to this use in command formulas, Turkish also appeared as specialized terminology within the Safavids' Persian-language documents.

4. Turkish terminology in the Safavid State

The Turkish terminology found in Persian state correspondence documents from the Safavid period shows that the institutions of this state and their names bear a surprisingly strong Turkish character. Among the Turkish terms witnessed in the documents in question are *buyrug* (Kök, 2022, p. 2120), *ilçi* (Kök, 2022, p. 2163), *tugra* (Kök, 2022, p. 2245; TMEN-III 1344), *yarlıg* (Kök, 2022, p. 2249-2250; TMEN-IV. 184; EDPT: 966-967) diplomatica; *azab-başı* (Minorsky, 1943, p. 77; Kök, 2022, p. 2107-2108), *bölük* (Kök, 2022, p. 2120; TMEN-II 772), *defter-i qurçı* (Kök, 2022, p. 2130), *defter-i top-hane* (Kök, 2022, p. 2130), *kerekyaraq* (Kök, 2022, p. 2173; TMEN-III 1631; Barutcu Özönder, 2011, p. 35), *kişik* (Kök, 2022, p. 2175), *qoşun* (Kök, 2022, p. 2177-2178), *qurçı* (Minorsky, 1943, p. 32, Erdoğan, 2019, p. 76-84; Kök, 2022, p. 2179-2180; TMEN-I 301; Barutcu Özönder, 2011, p. 36), *qurçıbaşı* (Erdoğan, 2019, p. 118-122; Kök, 2022, p. 2180), *qurçıyân* (Kök, 2022, p. 2180), *minbaşı* (Kök, 2022, p. 2188), *ordu* (Kök, 2022, p. 2202), *topçı* (Kök, 2022, p. 2234; TMEN-II 951), *topçı başı* (Erdoğan, 2019, p. 125-127; Kök, 2022, p. 2234), *top-xâne* (Minorsky,

1943, p. 51-52; Kök, 2022: 2235), *tüfenkçi* (Minorsky, 1943, pp. 32-33; 2019, p. 123-125; Kök, 2022, pp. 2235-2236), *tüfenkçi aqası* (Erdoğan, 2019, pp. 122-123; Kök, 2022, p. 2236), *yaraq* (Kök, 2022, pp. 2248-2249; EDPT: 962), *yasavul başı* (Erdoğan, 2019, p. 138; Kök, 2022, p. 2251), *yüz başı* (Kök, 2022, p. 2253), *yüz başı-ger * (Kök, 2022, p. 2253) military;¹¹ *ag /aq / q * (Kök, 2022, p. 2097-2099; TMEN-I 21-22), *aq saqal* (K k, 2022, p. 2099; TMEN-II 508), *ayag ı* (K k, 2022, p. 2107; EDPT: 271), *beg/big* (K k, 2022, p. 2112, 2114-2116; TMEN-II 828), *beg m/big m* (K k, 2022, p. 2117), *begler begi/bigler bigi* (K k, 2022, p. 2112, 2117; TMEN-II 829), *big-z de* (K k, 2022, p. 2117), *cilavdarbaşı-i xassa-i  er fe* (K k, 2022, p. 2122), * avuş,  avuş başı* (K k, 2022, p. 2193-2194; TMEN-II 1055), *dede* (Kök, 2022, p. 2127; TMEN-III 1179), *d v n bigi* (Kök, 2022, p. 2134), *e ik aq s /i ik aq s * (Kök, 2022, p. 2138, 2166; TMEN-II 646), *e ik aq s  başı* (Kök, 2022, p. 2138), *e ik aq s  başı-geri* (Kök, 2022, p. 2138), *x dim başı* (Kök, 2022, p. 2145), *xaq n* (Kök, 2022, p. 2145), *x n* (Kök, 2022, p. 2147-2148), *x num* (Kök, 2022, p. 2148), *i kiy n* (Kök, 2022, p. 2161), *kerekyaraq n-ı xassa-i  er fe* (Kök, 2022, p. 2173), *qı laq başı* (Kök, 2022, p. 2175), *qullar aq s * (Erdoğan, 2019, pp. 122-123.; Kök, 2022, p. 2179), *qu  ı* (Kök, 2022, p. 2180), *qu  ıy n* (Kök, 2022, p. 2180), *m r-i  ik r basi-ger * (Kök, 2022, p. 2189) administrative; *aq a* (Kök, 2022, p. 2099; TMEN II 506), *  b n bigi* (Kök, 2022, p. 2125; TMEN-III 1130; Kök, 2024, pp. 1485-1508), *qonal a/ qonalqa* (K k, 2022, pp. 2175-2176; TMEN-I 292), *s rsat/s y rsat* (K k, 2022, p. 2220; K k, 2023, pp. 756-781), *tamga ıy n* (K k, 2022, p. 2226), *tar an* (K k, 2022, p. 2226), *ula * (K k, 2022, p. 2237-2238; EDPT: 136), *ulam* (K k, 2022, p. 2238; TMEN-II 522), * lke' * (K k, 2022, p. 2242) financial, tax, payment and exemption; * apar* (K k, 2022, p. 2123; TMEN-III 1033) and *yam ıy n* (K k, 2022, p. 2248; TMEN-IV 1812) postal organization; *soyur al* (K k, 2022, p. 2217; TMEN-I 228), *tiy l* (K k, 2022, p. 2232-2233; TMEN-II 1014) land, tenure and soil system; *bars il/y l* (K k, 2022, p. 2110; TMEN-II 685), *it il/y l* (K k, 2022, p. 2167; TMEN-II 633), *qoy il/y l* (K k, 2022, p. 2178), *luy il/y l* (K k, 2022, p. 2182-2183), *pi i/pi in y l* (K k, 2022, p. 2206; TMEN-II 691), *sı q n il/y l* (K k, 2022, p. 2216), *taxaqu il/y l* (K k, 2022, p. 2224), *tavı q n il* (K k, 2022, p. 2227; TMEN-II 966), *tonguz il/y l* (K k, 2022, p. 2234; TMEN-II 945), *ud il/y l* (K k, 2022, p. 2237; TMEN-II 584), *yılan il/y l* (K k, 2022, p. 2252), *yund il* (K k, 2022, p. 2252) time and calendar field; *il* (K k, 2022, p. 2162), *qı laq* (K k, 2022, p. 2175), *qı la  * (K k, 2022, p. 2175), *qı lamı * (K k, 2022, p. 2175), * lke* (K k, 2022, pp. 2241-2242; TMEN-I 28), *y ylaq* (K k, 2022, p. 2252), and *yaylamı * (K k, 2022, p. 2252) are terms pertaining to administrative-social organization. Naturally, the Turkic terms associated with the Safavid period are not limited to these. In addition to the terms mentioned above, we can also cite *darabi-bashi* (48), *divan-begi* (50–51), *emir-ahur-bashi-i cilov* (52), *emir-ahur-bashi-i sahra* (52), *emir-shikar-bashi* (51), *eshik-aqasi-bashi* (47-48, 63-64), *farrash-bashi* (66), *hekim-bashi* (57), *qapuchi* (31), *qullar-aqasi* (88), *qurchi-bashi* (46), *mashaldar-bashi* (66), *molla-bashi* (41–42), *muneccim-bashi* (57–58), *sarra -bashi* (49), *topchi-bashi* (51–52), *tufenkchi-bashi* (88), and *tushimel-bashi* (1943, p. 89) from Minorsky's work; as well as *qol* and *qol-beyi* (2019, p. 148), and *qullar-agasi* and *qullari* (2019, pp. 160-161) from Erdoğan's study. Similar Turkish terms are also encountered in the works of historians from this era-most notably *T r h-i  lem- r -yi Abbâsî* by Iskandar Beg Munshi-yi Turkman (a major Safavid-era chronicle written in Persian, despite the author being a Turk) and *Ahsenü't-Tev r h* by Hasan Beg Rumlu-as well as in *tezkires* (biographical dictionaries), lexicons, and the reports of Western diplomats, missionaries, travelers, and merchants.

¹¹ The aforementioned terms support the fact that the core and fundamental element of this state's army was composed of Turks. Furthermore, the frequent appearance of these same terms in period chronicles-alongside official Safavid state correspondence-demonstrates the importance authors of the era attached to the Turkish language within the Persian context, as well as the Turkish presence, power, and influence within the army (Mustafayev, 2017, p. 25).

5. The Status and Spheres of Use of the Turkic Language in the Safavid Realm from the Perspective of Westerners

Western merchants, travelers, missionaries, and diplomats constitute another group that provides information regarding the position, speakers, scope of use, standing, and status of the Turkish language in the Safavid State (Minorsky, 1943, pp. 6-9). This group-comprising Germans, French, Dutch, English, Spanish, Italians, and Portuguese-highlighted in their works the importance of the Turkish language in the country, referring to it variously as Persian Turkish, Qizilbash Turkish¹², and/or "Turkmani Turkish" (Mohammed Rezâ Nasiri-Abd al-Jamil Nasiri, Farhang-e Nasiri 1392/2013). While the Portuguese preferred the term *Turquesco* for the Turkish language used in Safavid lands, other Europeans generally identified it as "Turkish" and/or "Turki" (Floor-Javadi, 2013, p. 569). Michele Membre, the Venetian ambassador who visited the Safavid ruler Shah Tahmasb in the capital, Tabriz, in 1538, reported that the Turkish language echoed in every corner of the streets of Tabriz and permeated all aspects of the people's daily lives; he noted that the Turkish expressions used aligned perfectly with the state's religious characteristics-such as Sufi circles swearing by the phrase "by the Shah's head" (şah başına) and expressing satisfaction or gratitude with the phrase "may the Shah grant your wish" (şah muradın versin) (2015, pp. 242–243). These expressions are significant in demonstrating the strength, standing, and prestige attained by the Turkish population, language, culture, and faith in Tabriz-a city that served as the capital during the early years of the Safavid state, having previously been a center for Turkish states for centuries and being founded by a Turkic element.

Reports from 1607 by members of the Carmelite Order, which provide information regarding the Turkish language in the Safavid realm, record that the general population communicated primarily in Turkish-a situation that also applied to Shah Abbas I, state dignitaries, and the military-while Persian was used among the people as a spoken language and served as the language of communication for state correspondence and official documents (Anonymous 1939: 165). Members of the same order reported that during the reign of Shah Abbas II (1642–1666), Turkish was the language of the Safavid court and was also widely spoken in both Isfahan and the northern regions of the country (Anonymous, 1939-I, p. 373).

The Italian traveler Pietro Della Valle notes that the Turkish language-which he describes as the language of the court and the army-was widely spoken in the Safavid realm, including by the Shah, prominent statesmen, women, and officials; he reports that its usage was as widespread as that of Persian, and that although Persian served as the written language, both men and women were highly proficient in speaking both languages. He further observes that this tradition persisted thanks to Turkmen lords; that Turks maintained and spoke their language even in areas where their population was small; that Persian, being a refined and pleasant-sounding language, was favored by women and suited for poetry, whereas Turkish, being a harsh language, befitted members of the military; and that the Shah took pride in his knowledge of Turkish (Della Valle, 1992, p. 8). Naturally, the information Della Valle provides regarding Turkish in the Safavid realm is not limited to this. He also recounts details of his audience with the Shah: how the Shah asked his statesmen whether the visitor spoke Turkish before deciding which language to use with him (1992, p. 184); how the Shah translated the conversation into Persian for the benefit of the assembly-a situation that might imply the presence of statesmen (domestic or foreign) who knew Persian but not Turkish, or perhaps served as a message regarding how the Shah balanced the two major elements of his realm, or even demonstrated that his sovereignty encompassed both Persians and Turks (1992, p. 191); and the fact that the women in the Shah's harem also spoke Turkish (1992, p. 209).

¹² As far as can be determined from the sources, the term "Kızılbaş Turkish" or "Kızılbaşça" was first used by Sâdîkî-i Afşar (1533-1610) in the form *mütekellemî-i Qızılbaş*. This expression was subsequently used-specifically in the 17th century-by Abdülcemil Nâsîrî (Floor-Javadi, 2013, p. 569).

The accounts of Adam Olearius—who traveled to the Safavid realm for commercial purposes as the secretary to the envoy of Duke Frederick III of Holstein—demonstrate that Turkish was used in the Safavid court not merely as a spoken language, but also as a language of prayer, ceremony, and ritual (Olearius, 1971, p. 512). He further notes that in Safavid-ruled Shirvan, families taught Turkish to their children and communicated with them in that language—a practice also observed in Azerbaijan, Baghdad, Yerevan, Iraq, and Isfahan (territories recaptured by the Safavids from the Ottomans)—whereas Persian was spoken in Fars and Shiraz (1971, p. 616). When he asked locals to compare Persian and Turkish, he witnessed that the people took no sides on the matter, remaining sensitive and respectful toward each other's cultural values; he also expresses his astonishment at seeing them recite from memory the poetry of prominent figures in both Turkish and Persian literature (Olearius, 1971, p. 624).

Chardin notes that the name "Kizilbash" was erroneously applied to the entire Safavid realm—or Iran—due to the widespread use of the Kizilbash people and their language in the northern part of the country and at the royal court (Chardin, *Voyages*, 5, p. 301). In 1660, Rafael du Mans wrote that the everyday language of Iran was Persian for the common people and Turkish for the court (1890, p. 134). The German traveler Kaempfer, who visited the Safavid realm in 1683-1684, observed that Turkish was spoken at the Safavid court because it was the native language of the dynasty, its administrators, and its founders; he noted that the language's usage extended from the court to high-ranking officials and dignitaries, and ultimately to anyone seeking the Shah's favor—to the point where, in those days, a respectable man's lack of knowledge of [Azerbaijani] Turkish was considered almost shameful (1985, p. 167). Comparing Turkish and Persian, the traveler further remarked that the gravity, grandeur, and majesty found in Turkish speech were absent in Persian, a language characterized instead by a delicate, elegant, and pleasing tone (Kaempfer, 1985, p. 167). It is also noteworthy that these observations were made by a Westerner, following the earlier comparative analysis of the two languages by the expert Ali Shir Nava'i.

The French missionary Sanson, who was in Iran between 1684 and 1695, notes that the Safavids regularly invoked the Shah's spiritual authority using expressions such as "qurban olum" (may I be a sacrifice for you), "din ve imanum padşah" (O Shah, my faith and creed), and "başına dönüm" (may I circle around your head) (1694, p. 137). These expressions serve as evidence that Turkish continued to be used as the court language in the country until the end of the Safavid dynasty. In fact, the Safavid ruler Shah Sultan Husayn (1694-1722) was not only nicknamed "Yaxşudur" (meaning "it is good")—because he would respond with "yaxşudur" to every proposal and statement presented to him by statesmen regarding the same issue, even when those proposals differed from or contradicted one another—but also became a subject of poetry (Mirza Khalil-i Mar'ashi, 1949, p. 48; Sümer, 1999c, p. 240). Nicolaes Schorer, the Dutch head of the United East India Company (VOC) office in Isfahan, knew only Persian—like his predecessors—and reported that when he met with Shah Sultan Husayn on March 18, 1722, the Shah's interpreter conveyed the Shah's words to them in Persian because the language the Shah spoke was Turkish (Floor-Javadi, 2013, p. 574). It is quite remarkable that, despite their frequent and regular contact and relations with the Safavids and their successors, the Afshars, at the level of high-ranking officials across various sectors, the Dutch did not trouble themselves to learn Azerbaijani Turkish in addition to Persian (Floor-Javadi, 2013, p. 574).

The books, reports, and dictionaries authored by the aforementioned Western groups facilitate an understanding of the Turkish language as it existed during the Safavid era. Examples include the *Dictionnaire français et turc, mêlé de Persan et d'Arabe* and *Dictionarium latinum turcicum*, penned in 1641 by the Roman Catholic Bishop of Isfahan and Baghdad; a trilingual dictionary (Italian, Persian, Turkish) written in the 17th century by Carmelite friars, which offers

significant insights into the Turkish language in Safavid lands; and a Latin grammar book authored by the Spaniard Raphael du Mans, who established strong ties with the Safavid court and served as an interpreter there (Floor-Javadi, 2013, pp. 576-577). Mans's book contains valuable information regarding the noun and verb inflection systems and the use of adjectives in the Turkish language spoken within the Safavid State. In 2022, Orhan Baldane completed a doctoral dissertation focusing on the trilingual dictionary compiled by the Carmelite friars. The accounts provided by these foreign travelers lead to several conclusions: the Turkish language was so widespread among the various peoples of the Safavid realm that it could be characterized as a *lingua franca*; the use of Turkish in the court and army lent the language unprecedented prestige-not only within the Safavid state but also in the nations with which it maintained diplomatic, religious, and commercial relations; and the expansion of Turkish usage placed it in competition with Persian as a marker of ethnic and social identity.

Conclusion

It is evident that the large Turkic groups present in the region were the most significant factor in the strengthening and increased influence of the Turkic language during the Safavid era. Since the chieftains of this Turkic population-inhabiting regions under Safavid sovereignty and influence-served as administrators and military commanders holding high office and vast estates, the Turkic language not only became the language of the army and the court but was also utilized for official state correspondence where appropriate. Research indicates that the number of Turkic-language state documents from the Safavid period is far greater than previously known, and it is highly probable that new ones will continue to be discovered. This situation demonstrates that the Safavid State must be documented within the context of Turkic language, literature, culture, and history-not merely through its political role, but also through its language. This perspective is further supported by the poetry and literary works penned by the Safavid Shahs themselves, their chieftains, and their artists; by oral and written folk literature; and by the accounts of Western travelers.

Turkish-the language of the Safavid shahs, Turkic beys, artists writing in Turkish, and Turkic tribes conscious of their mother tongue-developed in a state of both symbiosis and competition with Persian. Consequently, while Persian functioned as the subordinate language and Turkish as the dominant language in certain domains and regions of the Safavid realm, the situation was reversed in others. This hierarchical bilingualism has persisted to the present day, particularly in certain parts of Iran. When rulers whose mother tongue was Turkish wished to assert their national identity vis-à-vis Persians or Arabs in their midst, they employed a form of Turkish that was understood and valued by others who spoke the same language, regardless of socio-economic status. Pressures that might have caused this language of solidarity to fracture along the axis of diglossia were simply averted and/or disregarded.

The names of the various Qizilbash tribes-large and small-said to have participated in the founding of the Safavid State are as follows: *Acırlu, Afşar, Ağaçeri, Alpavut, Arabgirli, Asayısoğlu, Baharlı, Bayat, Bayburdlı, Bayındırlı, Beğdili, Bozcalı, Cakırlı, Çavuşlu, Çemiş Kezeki, Çepni, Dünbüli, Ekremi, Evoğlu, Gözü Bayızlı, Gündüzlü, Hacılu, Harandalı, Hemzeli, Hınıslu, İnanlı, İspirli, Kaçar, Qarabacaqlı, Karacadağlı, Qara Çomaqlı, Karaçorlu, Qara Qoyunlu, Karamanlu, Kengerli, Kezeki, Qırxlı/Qoruxlu, Kuh Giluyelu, Mahi feqihli, Mahmudlu, Musullu, Ördeklü, Pürnek, Rumlu, Sadlu, Sarızolaqlı, Şamlu, Şeyhavend, Tekelü, Turgudlu, Türkmen, Ustaclu, Varsak, Yıva, Zolaqlı, Zulkadr.*

During the Safavid era, numerous figures-including shahs such as *Shah Ismail, Shah Tahmasb, Shah Abbas I, and Shah Abbas II*; princes such as *Sam Mirza* and *Ibrahim Mirza*; poets and artists such as *Fuzûlî, Kâtib Nişâtî, Sürûrî-i Şarkî, Şâhî-i Şarkî, Mirza Sâlih Tebrizî, Kavsî, Molla Refî-i Vaiz-i Kazvinî, Murtaza Kulî Han-ı Zafer,* and *Sadıkî-i Afşar*; and ashiks (bards) such as *Sarı Aşık* and *Tufarganlı Aşık Abbas*-composed poetry and produced literary works in the Turkic

language. Furthermore, the fact that the Gonbad Manuscript of the Book of Dede Korkut-discovered in 2019-was transcribed in Safavid-ruled Iran/Azerbaijan during the second half of the 16th century (Shahgoli et al., 2019, pp. 148, 156) demonstrates that these stories continued to be narrated, read, and kept alive among the Turkic administrators and the common subjects of the Safavid state, and that they enjoyed broad acceptance within that society.

It has been established that both internal and external correspondence was conducted using Turkic-language state documents during the phase of Azerbaijani Turkic's historical development known as the *period of the formation of the written language (15th–17th centuries)*. In the command formula found within the *intitulatio* section of these state documents, proverbs and/or idioms were employed alongside poetic exchanges (m      ) and imitative poems (nazire).

The fact that the majority of the Turkish terminology from the Safavid era relates to military and administrative matters constitutes the most concrete evidence of Turkish being used as the language of the court and the army within the state's territories.

Records and reports by European merchants, travelers, missionaries, and diplomats-documenting the position, speakers, scope of use, rank, and status of Turkish in the Safavid State-reveal that the language served as a vibrant and prestigious medium of power. It was actively and consciously employed across significant echelons of the state-particularly within the court and military-by a substantial number of people and across a vast geographical area. Indeed, the fact that certain states specifically requested that treaty documents be drafted in Turkish clearly demonstrates the status and prestige the language had attained. Furthermore, the works authored by Westerners during the Safavid period for the purpose of learning the Turkish language are closely linked to the strength Turkish commanded at that time.

www.turkishstudies.net/religion

Turkish Studies - Comparative Religious Studies

eISSN: 2667-5544

ANKARA SCIENCE
UNIVERSITY

Safevîler Döneminde Türkçenin Yeri ve Kullanım Alanları

Giriş

Kızılbaşlar olarak da bilinen Safevî Devleti (1501-1736),¹³ İsmail Mirza tarafından 16. yüzyılın başında kurulmuştur. Bir taraftan İlhanlı, Calayırılı, Çobanlı, Timürlü, Karakoyunlu, Akkoyunlu gibi devletlerin mirasçısı, diğer taraftan ise yapısında Oğuz boylarının toplandığı bu devlete (Sümer, 1999a, s. 177), kurucu hanedanın adından ötürü Safevî Devleti de denmektedir. Safevîler; kuruluşundan parçalanmasına kadar geçen süreçte Anadolu, Irak ve Suriye'den gelen kalabalık Türk boyları tarafından desteklenmiştir. Mevcut Türk nüfusa yenilerinin eklenmesiyle Safevî ülkesinde zamanla hatırı sayılır bir Türk nüfus ortaya çıkmıştır. Büyük kısmını Oğuzların meydana getirdiği bu Türk nüfus sayesinde hem Azerbaycan'ın Türkleşme süreci tamamlanmış hem de bölgede eskiden beri süregelen Türk yerleşimi zirve yapmış (Heyet, 2004, s. 12), bu değişim ve gelişmeler Türklüğün Oğuz kolunu meydana getiren üyelerinin dillerini de etkilemiştir. Batı Türklüğünün doğusunda ve Türk dünyasının ortasında Oğuz, Karluk ve Kıpçak lehçelerinin ses ve şekil özelliklerinden beslenerek teşekkül eden bu Oğuz Türkçesi, Safevîler zamanında bölge Türklüğünün ordu, saray, edebiyat ve gündelik yaşam dili olmasının yanı sıra devlet yazışma dili de olmuştur. *Türkî*, *Türk dili*, *Kızılbaşî* olarak adlandırılan (Hüseyinli, 2014, s. 270) Safevî Devleti dönemi Türk dili üzerine birçok çalışma yapılmıştır.

Safevî döneminde Türkçenin durumu ve konumu anlatılırken araştırmacılar; döneme ait Türkçe devlet yazışma belgelerinin sayıları, nerelerde ve kimler tarafından kullanıldığı, Farsça belge ve kroniklerdeki Türkçe terminoloji ve kişi adlarının neler olduğu, ilgili dönemde ülkeyi ziyaret eden Avrupalı diplomat, misyoner, seyyah ve tüccarların notlarındaki kayıtlar, bu dönemde Türkçe eser veren şairlerin künyeleri, tercüme ve sözlükçülük faaliyetleri üzerinde durmuşlardır. Bu çalışmalarda, Safevî Devleti'nin askerî, coğrafi, idarî, hukukî, kültürel, malî, toplumsal ve diplomasi tarihinin birinci elden kaynakları ve belleği olup dağınık bir hâlde bulunan devlet yazışma evrakının ihmal edilip hak ettiği şekilde incelenmediği, aynı belgeler üzerinde yoğunlaşıldığı için güncellenmesi gerektiği, belgelerdeki Türkçe terminoloji ile Moğolca terminolojinin birbirlerine karıştırıldığı, literatür taramasının tam olarak yapılmadığı için ya eksik ya da birbirinin tekrarı bilgileri olduğu görülmektedir. Konuyla ilgili olarak daha önce W. Floor-H. Javadi, C. Heyet, N. Hudiyeve, M. F. Köprülü, F. Sümer, İ. Baharlu, M. Baharlu, T. Genceyi, Z. Hüseyinli, Z. H. Baylan, A. Memmedova-R. Cavadbeyli, Z. Veliyyeva, F. P. Csirkés, M. Firuzi, A. Kök gibi araştırmacıların

¹³ Safevî kelimesi, İran'ın kuzeyi ve Hazar Denizi'nin batısında bulunan Türk yurdu Erdebil'de Şeyh Safiyüddin'in ortaya koyduğu tasavvuf tarikatına intisap eden, Safevî ailesini destekleyen Türk boylarının oluşturduğu idari teşkilattan gelmektedir. Daha sonra onun soyundan gelen Şeyh Haydar, Safevî ordu birliklerini kurarken askerlerine on iki kırmızı çizgili sarıkla sarılı başlık takma emrini buyurur. Bundan itibaren kırmızı sarık takan bu taifeye 'Kızılbaş' adı verilir (İbrahimov, 1958, s. 114). 'Haydarî taç' tabirinin de kullanıldığı bu tacı takanlar, Sünnî mezhebinin mensupları tarafından 'Kızılbaş' diye adlandırılmıştır (Babinger, 1967, s. 64-65). Anadolu, Azerbaycan, Irak, İran ve Suriye'de yaşayan ve daha sonraları Kızılbaş adıyla anılan bu Türkmenler Safevî Devleti'nin kuruluşu ile yükselişinin ardındaki temel ve itici gücü meydana getirmektedirler.

 alışmaları bulunmaktadır. Bu çalışmada yukarıda sıralanan eksik ve kusurlar giderilmeye çalışılıp güncel çalışmalardan da istifade edilerek alana yarar sağlayan bir çalışma ortaya konmaya çalışılmıştır.

Safevî dönemi Türkçesinin durumu ve özellikleri ortaya konulurken önce bu dilin konuşur ve kullanıcıları olan Türk boyları, bunların bölgeye gelmeleri ve tarihleri tanıtılmıştır. Daha sonra Türk dilinin kimler tarafından hangi alanda, niçin kullanıldığı, döneme ait belgelerin en belirgin ses ve yapı özellikleriyle Türkçe terminolojinin belirlenmesine odaklanılmıştır. Burada Safevî memleketine gelen Batılı diplomat, misyoner, seyyah ve tüccarların Türk diline dair tespit ve aktardığı bilgilere, kaynakçada gösterilen çalışmalara, Safevî döneminin birinci elde çıkmış kaynakları yani belleği olması hasebiyle arşiv belgelerine ve dönem kroniklerine başvurulmuştur. Dolayısıyla zikredilen belge, kaynak, kronik ve raporlar aynı zamanda çalışmanın korpusunu oluşturmaktadır. Safev leri meydana getiren Türk boyları, döneme ait Türkçe devlet yazışma belgeleri, Türkçe terminoloji hakkında araştırmanın *Kaynakça* bölümünde verilen çalışmalarda yeterince bilgi yer aldığı için tekrara d  memek, kapsamı a mamak adına açıklama yapmaktan kaçınılmıştır. Çalışmada Safevî döneminde ait arşiv belgeleri Ali K k tarafından 2022’de doktora tezi olarak hazırlanan çalışmadan alınmıştır. Çalışmada parantez içerisinde verilen harfler, sırasıyla o belgenin Safevî sahasına ait olduğunu (S), türü (F, H, N, Arz.) ve dilini (, Fa.), harften sonra gelen ilk sayı belge numarasını, eğik çizgiden sonraki ikinci sayı ise geçtiği satır numarasını göstermektedir. Çalışmanın yöntemine dair bu bilgileri verdikten sonra konunun anlaşılmasına yardımcı olacağı d   n ld ğ nden çalışmaya Safevî dönemi Türk dilinin konuşur ve kullanıcıları olup Safev leri iktidara getiren Türk boyları tanıtımıyla devam edilmiştir.

1. Safevî Devleti’ni meydana getiren Türk boyları

H kimiyetleri sürecinde Türkçeyi devlet yazışma dili, edebiyat, günlük dil, ordu ve saray diline dönüştüren Türk boylarının isimlerine hem muasır hem de muahhar döneme ait evrak, kronik, tezkire ve benzeri belge ve kaynaklarda tesadüf edilmektedir. Safevîlerin ortaya çıkışından önce ve/veya kuruluş yıllarında ya da kuruluşundan sonraki dönemlerde Safevî ülkesine gelip yerleşerek onlara hizmet ettiği bu Türk boylarının adlarının geçtiği yerlerin başında dönemin birinci elden kaynakları olan devlet yazışma belgeleri gelmektedir. Safevîlere ait devlet yazışma evrakında *A  ar* (SF-F 87/5), *Bayburdl * (SF-Fa 52/7), *Bigdili* (SF-Fa. 115/5), *Çepni* (SArz-Fa. 1/25), *Dünbüli* (SF-Fa. 127/30), *Gündüzlü* (SF-Fa. 90/1), *Kaçar* (SF-Fa. 91/8), *Karamanlu* (SF-Fa. 62/8), *Kengerlü* (SF-Fa. 73/7), *Sadlu* (SF-Fa. 104/2), * amlu* (SF-Fa. 87/19), *Ustaclu* (SF-Fa. 117/5), *Varsak* (SArz-Fa. 1/25), *Yıva* (SN-Fa. 7/17), *Zulkadr* (SN-Fa. 7/7) gibi büyüklü küçüklü Türk boy adlarının tanıklanması Türk boylarının bu devlet yönetiminde üstlendiği etkin rolün ürünüdür. Zira ilgili durum, Safevîlerin kökenleri, destekçileri ve güven duyup arkalarını yasladıkları ve beslendikleri g   ve unsurun kaynağını da açıklamaktadır. Oruc Bey Bayat’ın eserinden nakleden O.  f ndiyev, Safev leri meydana getiren Türk boylarının adlarının şunlardan teşekkül ettiğini söyler: *Usta ı,  aml , A  ar, Türkmen, Bayat, Tekeli, Harmandalı, Z lqeder, Qacar, Qaramanlu, Bayburtlu,  spirli, Oryad,  avu lu, Asayı oğlu,  emi  Kezeki, Sarızolaql , Qarabacaql , Baharlu, Qırxlı/ Qoruxlu, Bozcal , Mahi feqihli, Hemzeli, Zolaql , Mahmudlu, Qara  omaql , Qara Qoyunlu, G z  Bayızlı,  nanlı, Kuh Giluyelu* (2007, s. 209-210). Safev leri meydana getiren Türk boylarıyla ilgili olarak Minorsky ve Sümer’de  u Türk boylarının adları geçmektedir: *Acirlu, A  ar, Alpavut, Arabgırlu, Baharlu, Bayat, Bayburtlu, Bozcalu,  emi kezeklu, Çepni, H nıslu,  spirli, Kaçar, Karamanlu, Rumlu, Sadlu,  amlu, Tekelü, Turgudlu, Türkmen, Ustacalu, Varsak, Zulkadr* (Minorsky, 1943, s. 16; Sümer 1999b, s. V-VIII). Kızılbaş kabileleri ile bu kabileye mensup olup Safevî devlet yönetiminde ve ordusunda görevli önemli beylerin kısa biyografilerinin anlatıldığı Kızılbaşlar Tarihi’nde ise * amlu* (21-27), *Rumlu* (27-28), *Ağaçeri* (28), *Bayramlu* (28), *Ekrem * (28), * rdekl * (28), *Karaçorlu* (28), *Bayındırl * (41), *Musullu* (42-43), *P rne * (43-45), * eyhavend* (45), *Çepni* (46-

47), *Bayat ve Bozçalı/ Bozcalı* (47), *Arapgırlü* (48), *Hınıslı* (48-51), *Tekelü* (51-55), *Alpavut* (63), *Baharlı* (63-64), *Cakırlı* (64-65), *Karamanlı* (65), *Sadlı* (66-67), *Hacılı* (68), *Bayburtlu* (68), *Varsak* (68), *Evoğlu* (69), *Karacadağlı* (69), *Ustaclu* (75-80), *Dulkadir* (81-84), *Avşar/ Afşar* (84-91), *Kaçar* (91-94) gibi boyların adları zikredilmektedir (Gündüz, 2015).

İdarelerine verilen bölgelere boylarıyla giderek buraların Türkleşmesi, Türkçeyi Safevî ülkesinin her tarafında konuşulan bir dil hâline dönüştürmeleri, kendi gelenek ve kültürlerine sınırsız bağlı kalmaları sayesinde Türk kültürünü hem yaşatan hem de ona sahip çıkıp koruyan Türk boylarına (Sümer, 1999c, s. 238-239) dair bilgiler bulunduran bir diğer kaynak ise *Târâh-i Âlem-ârâ-yi Abbâsî*'dir (TAAA). Safevî dönemine ait değerli bilgiler ihtiva eden TAAA-I-II/2 ve III'te, kişinin adından sonra hangi boya mensup olduğu ifade edilirken ismi zikredilen boy adlarından bazıları şunlardır: de *Abdullah Han (Kara Han Oğlu (Ustaclu))* (56), *Ağzıvar Han Şamlı* (59), *Ahmed Sultan Tekelü* (348), *Behram Han Karamanlı* (129), *Budak Han Kaçar* (75), *Cafer Sultan Rumlu* (317), *Hasan Ali Bey Zulkadırlı* (295), *Hasan Bey Afşar* (327), *Hasan Bey İnallı* (443), *Hüseyin Han Alpavut* (163), *Musa Sultan Musullu Türkmen* (143), TAAA II/2'de *Muhammed Bey Bayat Beydilli Saruğçu* (31), *Muhammed Han Kaçar Ziyad oğlu Şahverdi Sultan oğlu Halil Han oğlu* (5), *Muhammed Han Tekelü Şerefeddin oğlu* (5), *Muhammed Han Türkmen* (5), *Pakize İmam Kulu Türkmen* (284), *Peyker Sultan Yirmi Dört* (685), *Serdar Mahmud Çemişkezeki* (341), *Şahruh Han Zulkadırlı Tatı oğlu* (10), *Tekelü Mehmed* (387), *Yadigar Sultan Rumlu* (67), TAAA III'te *Delü Muhammed Sultan Şemseddinli* (50), *Ebulkasım Bey Abdarbaşı İvoğlu* (16), *Hasan Sulan Ördeklü* (216), *İsfendiyar Bey Arabgırlü* (78), *Muhammed Sultan Cagırlü* (216), *Zülfikar Han Karamanlı* (96). Safevîlerde büyük bir bölümünün kent (köy), kasaba, ülke (şehir) ve eyaletlerde yerleşik hayata geçmiş topluluklardan teşekkül eden yukarıdaki Türk boylarının ad, makam ve ünvanlar yönünden daha fazla Türk hususiyetleri taşıdıkları görülmektedir (Sümer, 1999c, s. 239-255). Peki kuruluş, yükseliş ve ayakta kalmasında yukarıda adları zikredilen Türk boylarının etkili ve etkin olduğu Safevî Devleti'nde Türkçe kimler tarafından nerede ve neden kullanılmıştır?

2. Safevî Devleti'nde Türkçenin edebî dil olarak kullanımı ve temsilcileri

Türkçe, Safevî ülkesinde başta bizzat Türkçe şiirler yazan Safevî şahları tarafından edebî alanda hem bizzat kullanılmış hem de patronajlık yoluyla kullanımı teşvik edilerek özendirilmiştir. Devletin kurucusu Şah İsmail (1501-1524) büyük atası Şeyh Cüneyd'in (öl. 1460) yolundan giderek (Sümer, 1999b, s. 7, 11) Anadolu, Irak, İran, Kafkasya, Suriye coğrafyasında yaylak-kışlak hayatı süren Türk kitleleri etkileyip kendi tarafına çekmek için onlara Türkçe seslenmiştir (Macit, 2017, s. 35-37). Türkçenin Safevî merkezlerinde edebiyat ve şiir dili olarak hükümdar ailesi tarafından temsil edilmesi sadece devletin kurucusu ve hanedan içinde Türkçenin en güzel şiirlerini söyleyen Şah İsmail (Hatâyî) (Macit, 2017, s. 30) ile sınırlı kalmamıştır. Oğulları Şah Tahmasb (Âdil) (Çınarcı, 2015, s. 203) ve Sam Mirza, torunlarından Behram Mirza'nın oğlu İbrahim Mirza (1540-1577) (Çınarcı, 2015, s. 208) ile Şah I. Abbas (Aslan, 2013, s. 140), Sani mahlasını kullanan Şah II. Abbas (İbrahimov, 1999, s. 244) da Türkçe şiirler kaleme almışlardır. İlgili durum, kuruluşundan itibaren Türk boylarınca desteklenmesi ve yoğun Türk nüfusunun varlığı sayesinde Safevî ülkesinde Türkçenin, devletin ağırlıklı diğer unsurunun dili olan Farsça yanında yaygınlık kazandığını kanıtlaması, edebî ve yazı dili seviyesine eriştiğini göstermesi açısından değerli ve önemlidir. Safevîler döneminde Türkçenin kullanımı elbette sadece hükümdar ve/veya hükümdar ailesi üyelerinin şiirleriyle sınırlı kalmamıştır.

Safevî dönemi tezkire yazarlarından Sam Mirza ile Sâdıkî, Türkçe şiirler yazan Türk beyleri üzerinde eserlerinde özellikle durmuşlardır (Sümer, 1999b, s. 5). Edebiyat tarihçisi Ertaylan da Oğuz Türklerinin İran ve Azerbaycan'a hâkim olmalarıyla birlikte Türk dilinin Farsçaya karşı bir konum, mevki ve statü kazanıp Safevî şahlarının patronajlık ve hamiliği ile Oğuzcanın doğu koluna yeni ve canlı unsurların dâhil olduğunu ve şahların hizmet ve meclislerinde bulunan pek çok Türkmen şair sayesinde dilin edebî dile dönüştüğü bilgisini verir (2013, s. 328). *Fuzûlî, Kâtib Nişâtî, Sürûrî-i Şarkî,*

anlarına kadar kullanılmıştır. İlgili durum dolayısıyla Köprülü, Azerbaycan Türk edebiyatının gelişiminin Safevîler döneminde gerçekleştiğini kaydeder (1942, s. 14). Dolayısıyla Safevîlerden kalma Türk dilli devlet yazışma belgeleri, Azerbaycan Türkçesinin tarihî gelişiminde *Yazı dilinin oluşması dönemi (15-17. yüzyıl)* olarak adlandırılan evrede sâdır edilmiştir (Alışık, 2002, s. 367). Meselenin, okur tarafından daha iyi anlaşılabilmesi için, yıllar geçtikçe aralarına sürekli yenilerinin eklendiği bu belgeleri ve belgeler üzerinde yapılan çalışmaları tanıtmakta yarar vardır.

Tamamının Türk-Arap hattıyla kaleme alındığı, döneme ait Türkçe belgeler arasında Şah I. İsmail'in Durgutoğlu Musa'ya gönderdiği, H. 7 Rebiyülevvel 918/ M. 23 Mayıs 1512 tarihli emir ve görev siparişi olan ferman¹⁴ ile Şah II. Abbas'ın Derviş Mustafa ve yoldaşlarına yardımcı olmaları hususunda Şirvan Beylerbeyi veziri Hacı Menüçehr Han'a gönderdiği yol geçiş hükmü/izni olan ferman¹⁵ gibi iç yazışma; tahta cülusunu haber veren Safi Şah tarafından dedesi Şah I. Abbas'ın zamanındaki iki ülke arasındaki ilişkiler ve ittifakın daha da ileri noktalara taşınması için Avusturya hükümdarı II. Ferdinand'a gönderilmiş bir cülus-nâme ve muhabbet-nâme¹⁶, Osmanlı kışkacından kurtulmanın yollarını arayan Leh kralı Fridrik Ogust'un Osmanlı Devleti'ne karşı ittifak ve ortak mücadele önerisine cevaben Şah Hüseyin tarafından Leh kralına gönderilen nâme ile her iki devletin Osmanlı Devleti tehdidine karşı ortak hareket etmeleri amacıyla Şah I. Safi tarafından Lehistan kralı IV. Wladislaw Haza'ya yazılan name ile Stanislav Koniecpolski'ye gönderilen diplomatik ferman,¹⁷ Şah II. Abbas tarafından Rus çarı Mihail Fyodoroviç'e iki devlet arasında ilişkilerin bozulmasına neden olacak Kozakların sınırındaki taşkınlıklarının cezalandırılması için gönderilen ihtâr-nâme ve Safevî şahı Hüseyin (1694-1722) tarafından Rus çarı I. Petro'ya (1672-1725) H. 1108/ M. 1696 tarihinde gönderilen sevgend-name,¹⁸ Şah I. Abbas tarafından, Lehistan kralı III. Sidismund'un

¹⁴ TSMA'da 5460 arşiv numarasıyla kayıtlı bu belge üzerine yapılmış çalışmalar şunlardır: Tekindağ, 1967, s. 52; Onullahi-Həsənov, 1977, s. 45-46; Eliyarov-Mahmudov, 1989, s. 185-186; Aydoğmuşoğlu, 2013, s. 415-416; Kök, 2022, s. 1542-1543.

¹⁵ Üç nüshası bulunan ferman üzerine yapılmış çalışmalar şunlardır: Onullahi-Həsənov, 1974, s. 89; ümer, 1990, s. 9-32; Rıza Kulı Han Hidayet, 1385; Sümer, 1999, s. 239; Hüseynova, 2009, s. 266-282; Aydoğmuşoğlu, 2013, s. 417; Kök, 2022, s. 1543-1545.

¹⁶ Bu nâme üzerine yapılmış çalışmalar şunlardır: Fekete, 1936, s. 273-277; Kolodziejczyk, 2017, s. 175-178; Kök, 2022, s. 1808-1811.

¹⁷ Nâme üzerine yapılmış çalışmalar şunlardır: Fekete, 1936, s. 240-241 (okunuşu), s. 277 (tıpkıbasım); Kolodziejczyk, 2017, s. 273-274 (okunuşu), s. 242 (Lehçe tercümesi), s. 243-247 (İngilizce tercümesi), s. 289 (tıpkıbasım); Kök, 2022, s. 1819-1822. Safevî Devleti ile Lehistan Krallığı arasında yapılan Türkçe yazışmaların tarihi şüphesiz daha eskilere dayanır. Nitekim H. 1048/ M. 1638'de Şah I. Safi (1629-1642) tarafından Lehistan kralı IV. Wladislaw Haza (1632-1648) ile Lehistan büyük hetmanı Stanislav Koniecpolski'ye (1591-1646) gönderilen belgelerin dilleri de Türkçedir. Bu dış yazışmalardan muhatabın Lehistan kralı olduğu nameye bir not eşlik etmekteydi. Söz konusu notta "O topraklarda (Lehistan kralının ülkesinde) Farsça bilen tercümanların bulunmama olasılığına karşılık (şahın) yüce emri uyarınca bu namenin Türkçe bir tercümesi de hazırlanmış ve (bu tercüme) namenin ekinde gönderilmiştir." yazmaktaydı (Abolghasemi- Jaskowski, 2025, s. 64). Lehistan ve Çarlık Rusyası taraflarında, adı geçen sahanın Osmanlı İmparatorluğu ve Kırım Hanlığı ile ilişkileri göz önüne alındığında buralarda Türk dilinin Kırım ve Osmanlı Türkçesi kollarının yaygın olduğunu tahmin etmek zor olmasa gerektir. Türk dilinin bu kollarının tercümanları ise genellikle Polanya-Litvanya Tatarları, Karaylar ve Ermeniler gibi topluluklar arasından çıkmaktaydı (Reychman, 1950, s. 13-15). İran İslam İstişare Meclisi Müzesi'nde 3349 numara ile kayıtlı *Mekâtib-i Muhtelif*e adlı bir el yazma bir eserde suretleri bulunan söz konusu belgeler üzerine Abolghasemi ile Jaskowski'nin ortak yaptıkları bir çalışma vardır (2025, s. 52-84).

¹⁸ Çarlık Rusyası tarafına gönderilen nameler üzerinde yapılan çalışmalar için bkz.: (Kök, 2022, s. 1816-1819; *Rusko-İndiyskie Otnoşeniya v XVII veke, Sbornik Dokumentov*, s. 362-368; Kök, 2025a, s. 165-206). Safevî Devleti ile Çarlık Rusyası arasındaki Türkçe yazışmalar sadece bu iki belge ile sınırlı değildir. 16. Yüzyılda Çarlık Rusyası, Safevî tarafından Farsça ve/veya Türkçe kaleme alınmış elli beşten fazla name almıştır. Çarlık Rusyası ise Safevî tarafına ilk Türkçe nameyi 1588'de Doğu Türk yazı diliyle yazmıştır (Floor-Javadi, 2013, s. 580). İran asıllı, tarihçi Ali Abolghasemi, Rus arşivlerinde Safevî şahları tarafından Rus çarlarına gönderilen Türkçe yaklaşık on namenin daha var olduğunu ve bu namelerin yapılarının daha önce neşredilen namelerle benzerlik taşıdığını belirtmektedir (2025, s. 68). Araştırmacılar, Çarlık Rusyası tarafından Safevî sarayına gönderildiği bilinen en eski belgenin 1588 tarihine ait olduğunu ifade etmektedirler (Bushev, 1976, s. 81-82). Usmanov; Safevîler döneminde çarın sarayının şahın sarayıyla yaptığı elliden fazla yazışmada Fars ve/veya Türk dilini kullandığını aktarır (1996). Konuyla ilgili kaynaklarda, Şah I. Abbas döneminde üst düzey Rus elçilerinin Safevî saray görevlileriyle yaptıkları görüşmelerde şaktan kendilerine ilettiği cevabın Türk diliyle olmasını rica ettiklerini, benzer talebin Safevîlerle ticari antlaşma konularını müzakere ederken İngiliz tüccar

(1566-1632) yanında sürgün yaşıyan Kırım hanedanından Şahin Giray'a (1585-1641) Osmanlılara karşı ortak hareket etmeyi teklif eden ittifak-name,¹⁹ Fransa'ya elçi olarak vazifelendirilen Rıza Bey'in Osmanlı gümrüğünde yakalanma riskine karşı beraberindeki malları Fransız elçisine emanet etmesi  zerine Fransa dışışleri bakanı Markiz di Toressi'ye başından geçenleri ve aldığı tedbiri haber vermek için yazılmış il m-nâme, Muhammed Rıza Beg tarafından Fransız elçisi Sadrazam G lper'e ülkelerinde maruz kaldıkları soğuk karşılamadan duyulan rahatsızlığı dile getirmek için yazılmış nâme, Fransa dışışleri bakanı Markiz di Toressi'ye taziyelerini iletmek ve yeni kurulan h k metlerinde muvaffak olmalarına dair iyi dileklerini sunmak için yazıldığı için hem bir taziye-nâme, hem de tehniye-nâme  rneği olan nâme ve Revan Beylerbeyi Muhammed Rıza Bey'in ilgili mercilerce görüşmelerde bulunarak ülkesine giderken Fransız yetkililerin yardımlarıyla ilgilerinden duyulan memnuniyetin dile getirilmesi için Fransa saltanat n ibi Orl ans d k  Filip'e gönderilmiş bir teşekkür-n me²⁰, Safevî Devleti görevlisi Ali Bali tarafından merhum Şah I. Abbas zamanında Venedik'e gönderilen saray memurlarının emanete koyduğu mallarla paranın iadesinin yapıldığını, yani borcun ödendiğini belgelemek üzere verilmiş bir ed  tezkere ile Archivum Secretum Apostolicum Vaticanum'da (Vatikan Apostolik Gizli Arşivi) Archivum Archivio del Castel S. Angelo, Armarium, I-XVIII, No: 764'te kayıtlı, Safevî Devleti'nin Azerbaycan Beylerbeyi veziri İbrahim'e ait bir yol hüküm belgesi,²¹ ağabeyi Şehzade Selim'e karşı taht mücadelesine girişip mücadeleyi kaybetmesi  zerine Safevîlere iltica eden, Kanuni Sultan Süleyman'ın şehzadesi Bayazıd'ın affedilmesi için Şah I. Tahmasb tarafından Şehzade Selim'e yazılan şefa -nâme, yine Şah I. Tahmasb tarafından Osmanlı hükümdarı Kanuni Sultan Süleyman'a Şehzade Bayazıd'ın Osmanlılara iadesi için şahın sultandan taleplerinin neler olduğunu belirten iltimas-nâme, Şah Muhammed Hudabende'nin devlet adamları tarafından Osmanlı serdarı Ferhad Paşa'ya iki devlet arasındaki barış şartları ile ilgili olarak gönderilen nâme, Revan h kimi Emir G ne tarafından Osmanlı sadrazamı Nasuh Paşa'ya iki ülke arasındaki barış üzerine sınırın tayin edilmesi hususunda gönderilmiş olan sun r-nâme, Osmanlı ile Safevî Devleti arasındaki savaşın sonlandırılıp taraflar arasında barışın sağlanarak hududun belirlendiğini belirten mu hede-n me²² gibi dış yazışma belgeleri zikredilebilir. Bu tür mektuplardan biri de onlarca yıldır Osmanlı egemenliğinde olmasına rağmen 17. yüzyılın ikinci on yılının başlarında bir oldubittiyle Safevîlerin eline geçen Bağdat'ın yeniden fethedilmeye çalışılmasına yönelik girişimler esnasında Safevî emirlerinden Zeynel Han şamlu tarafından Osmanlı serdarı Hafız Ahmed Paşa'ya gönderilmiş birkaç belgedir. Söz konusu belgeler kısa süre içinde tarafımızca neşredilecektir. Görüldüğü  zere Safevîlerde Türkçe gerektiği durum ve yerlerde hem devletin en tepesindeki şahlar hem de büyük emirler tarafından kullanılmıştır.

Safevî şahlarıyla devlet adamlarına ait, yukarıda tanıtılan Türkçe belgelerinin dil ve imla özelliklerinde Doğu ve Batı Türkçesi dil ve imla özellikleri bir arada bulunmakla beraber, ağırlıklı olanın Batı Türkçesi olduğu görülür (Kök, 2022, s. 435-441). Safevî dönemine ait Türkçe belgelerin dilleriyle ilgili olarak Köprülü; Avusturya ve Lehistan'a Osmanlı (Batı) Türkçesi, Özbeklere, Rus  arlarına ve Kırım hanlarına Doğu Türkçesi ile, Kalmuk valilerine ise bazen Doğu, bazen de Batı Türkçesi ile yazıldığı bilgisini verir (1979, s. 134). Başta Türk dilinin Doğu ve Batı yazı kolu

Arthur Edwars tarafından da dile getirildiği bilgileri bulunmaktadır (Gopal, 1988, s. 57; Morgan-Coote, 1886, s. 404). Safevî şahlarının Rus  arlarıyla yaptıkları yazışmalarda Türkçenin tercih edilme nedenleri arasında  arlık Rusyasının Altın Ordu'nun mirasçısı olması sebebiyle o dönemde  arlık Rusyasının hizmetinde  alışan Türk nüfus ile  arlık Rusyasının Altın Ordu ve onun miras ılarıyla mücadelelerinden ötürü Türk dilinin burada kullanımının yaygın olması söylenbilir.

¹⁹ Firuzi, 2022, s. 147-162; Jařkowski- Kołodziejczyk, 2017, s. 159-160.

²⁰ Fransa tarafına gönderilen bu Türkçe n meler üzerine yapılan çalışmalar şunlardır: Herbertee, 1907; Tajbakhs, 1353/1974, s. 11, 26, 211; Onullahi, 1990; Nav i, 1984, s. 107, 108, 110; Kök, 2022, s. 1822-1830.

²¹ Venedik tarafına gönderilen belgeler üzerine yapılan çalışmalar şunlardır: Lajos, 1977, s. 505-5011; Araghi, 2000, s. 315; Kök, 2022, s. 1830-1832; Kök, 2025c, s. 527-549.

²² Osmanlı tarafına gönderilen bu Türkçe belgeler için bkz. (Kök, 2022, s. 1789-1808, 1543, 1811-1815).

arasındaki mevkileri sebebiyle devlet yazışma belgelerinde hem Doğu hem de Batı Türkçesini kullanan Safevîlere ait devlet yazışma belgelerinin farklı Türk yazı dilleriyle kaleme alınma nedenleri olarak ilgili dönem ve sahada kendilerinden önce kurulan yani mirasçıları oldukları devletlerden aldıkları tarihî miras, Lehistan ve Çarlık Rusyası taraflarında Altın Ordu ve mirasçıları Kazan, Kırım, Sibirya Hanlıklarından ötürü Doğu Türk yazı dilinin daha çok bilinip kullanılarak tanınması, diplomasinin güç olması nedeniyle o dönemin süper gücü olan Osmanlı Devleti sayesinde Avusturya, Fransa, Venedik taraflarında Batı Türk yazı dilinin daha iyi bilinip tanınması, Safevîlerin Karluk ve Kıpçak Türklerinin egemen olduğu devlet ve hanlıklara komşu olması yani bölgenin geçiş bölgesi olması, şahların büyük sanatçıları ülkesine çekme istekleri, idarî yapısında Oğuz dışı Türk unsurun varlığı zikredilebilir.

Türkçenin, Safevî devlet yazışma belgelerinde kimi zaman da muhataplarının Osmanlı padişahları olduğu Farsça namelerin içinde ve/veya doğrudan Türkçe manzum olarak kaleme alınan namelerde şiir şeklinde de kullanıldığı bilinmektedir. Örneğin şiirlerinde Âdil mahlasını kullanan Şah Tahmasb, çağdaşı Muhibbî mahlaslı Kanuni Sultan Süleyman’a Gülâbî Çavuş ve Beşâret Bey adındaki elçileriyle gönderdiği namenin suretinde Türkçe beyitlere yer verirken Kanuni Sultan Süleyman da Tahmasb’a aynı redifteki şiirle karşılık vermiştir. Nazire adı verilen söz konusu şiirler; her iki devletin, kültür ve sanatının birbirlerinin anane ve şiir zevklerine aşina olduklarını ve kültürel ilişkilerin her zaman canlılığını koruduğunu göstermesi bakımından ehemmiyet arz etmektedir. Hem bir kılıç hem de kalem erbabı olan bu iki Türk hükümdarı arasındaki nazireler Münşeât-ı Âtik’te (22a/8, 9, 10; 26b/22-23, Kök, 2022, s. 685) yer alır. İki Türk hükümdarı arasındaki müşaarelere ise ilk kez Köprülü dikkat çekmiş (2004, s. 54), daha sonra konu Çınarcı ve Kesik tarafından makale konusu olarak ele alınmıştır (2015, s. 187-210; Kesik, 2015, s. 203-210). Safevî şahları ve devlet adamlarının Türkçeyi Safevî devlet yazışma evrakında kullanmaları sadece yukarıda zikredilen Türkçe evrakla sınırlı olmayıp Farsça evrakta da kendini gösterir.

Farsça evrakta Türkçenin tercih edildiği yerlerin başında fermanların *intitulatio* (lakaplar) bölümü gelmektedir. Safevî şahlarının ellerinden çıkan bu Farsça fermanlarda maddi ve manevi şahsiyetlerini sembolize eden *Ebu’l-muzaffer İsmail Bahadır sözümüz* (SF-T/1), *el-hükmü lillah ebu’l-muzaffer Şah İsmail Bahadır es-Safevî sözümüz* (SF-Fa. 1), *el-hükmü lillah ebu’l-muzaffer Tahmasb Bahadır söyüzümüz* (SF-Fa. 25), *el-hükmü lillah ebu’l-muzaffer Abbas Hüseyinî es-Safevî el-Musâvî sözümüz* (SF-Fa. 45) gibi yöneticinin ulus kimliğine işaret eden Türkçe komut formülleri kullanılmıştır. Bu formüller Safevîlere ait buyruk belgelerinde 17. yüzyılın ikinci yarısına (bkz. söyüzümüz) kadar kullanılırken Türkistan sahasının Türk dilli belgelerinde kullanımı 20. yüzyılın ikinci on yılının sonlarına kadar sürmüştür (Kök, 2025b, s. 783). Muadil ve mukabillerinin geniş alanlarda, farklı dönem ve devletlerce kullanıldığı bilinen bu formülün Safevî devlet yazışma belgelerinde üstelik Farsça belgelerde bile tanıklanması Safevîlerin aynı zamanda Türk dili, edebiyatı, kültürü, tarihi ve toplumunun güçlü ve önemli bir temsilcisi olduğunun güçlü delilidir.

Safevî Devleti’ne ait Türkçe ve Farsça devlet yazışma belgelerinde temsil yoluyla muhatap ve/ya muhataplarına asıl düşünceyi anlatmak, anlatımı açık kılıp somut ifadelerle güçlendirmek için olayların açıklamalarında *cıda çuvala sığmaz* “Mızrak çuvala sığmaz.” (SN-T 10/6-7), -şahın egemen olduğu ülkenin bazı bölgelerinde Fars nüfusun yoğun olması, Farslarla Türklerin iç içe yaşaması, yüzyıllardır süregelen Farsçanın edebiyat dili olarak kullanımı nedeniyle- *peşimânî-i âxir müfîd nemîşaved* “Son pişmanlık fayda etmez.” (SN-Fa 7/21-22), *Güneş yüzi çamur ile sıvanmaz/ nûr-ı xûrşîd bâ-gil pûşîde nemîşaved* “Güneş, balıkla sıvanmaz.” (SN-T 10/7) gibi Türk atasözleriyle *başınız sağ olsun* (SN-T 12/4), *göngl(imüz)i xôş dutup* (SF-T 1/8) gibi deyimlerden yararlanılması yazışma divanında ana dili Farsça olanların yanında Türkiye hem de Türkistan Türkçelerini bilen ve ana dili Türkçe olan hükümdarlar tarafından da etkin olarak kullanıldığını açıkça göstermektedir.

Kendilerinden önceki Türk devletleri gibi çok dilli olan Safevîlerin inşa divanında Türkçe bilen kâtiplerin istihdamına önem verilmekteydi. Beş dilli bir sözlüğün yazarı olan Abdülcélil Nasırı,

1680'lerde kaleme aldığı eserinin  n sözünde, Safevî sarayına Türk, Kalmuk ve Türk kökenli diğ r hükümdar saraylarından çok sayıda devlet yazışma evrakı gelmesi ve bunların Farsçaya tercüme edilmesi münasebetiyle Türkçe kelimelerin bilinmesinin gerekliliğinden ötürü eserini kaleme aldığını belirtir (Genceyi, 2020, s. 299). Aynı ailenin sonraki kuşaklarından olan Mirza Naki Nasiri de 1731'de kaleme aldığı eserinde m nş 'l-memâlik'in niteliklerini sayarken bu makama getirilen kâtiplerin yetkin bir üslubunun olması, k tiplik alanında emsalsiz olması, şahın dili ile dünya hükümdarlarının dillerine vakıf olup Arapça, Farsça ve Türkçe gibi dilleri çok iyi bilmeleri gerektiğini yazar (Nasiri, 2008, s. 62). Bu Türkçe komut formülüne ilaveten Türkçe, Safevîlere ait Farsça evrakta  stilah yani terminoloji olarak da kullanılmıştır.

4. Safevî Devleti'nde Türkçe Terminoloji

Safevîlerden kalma Farsça devlet yazışma evrakında geçen Türkçe terminoloji, bu devletin müesseseleri ve bunların adlarının şaşılacak derecede Türk karakteri taşıdığını göstermektedir. Söz konusu belgelerde tanıklanan Türkçe terimlerden *buyrug* (Kök, 2022, s. 2120), *il i* (Kök, 2022, s. 2163), *tugra* (Kök, 2022, s. 2245; TMEN-III 1344), *yarlıg* (Kök, 2022, s. 2249-2250; TMEN-IV 184; EDPT: 966-967) diplomatika, *azab-başı* (Minorsky, 1943, s. 77; K k, 2022, s. 2107-2108), *b l k* (K k, 2022, s. 2120; TMEN-II 772), *defter-i qur ı* (K k, 2022, s. 2130), *defter-i top-hane* (K k, 2022, s. 2130), *kerekyaraq* (K k, 2022, s. 2173; TMEN-III 1631; Barutcu  z nder, 2011, s. 35), *kişik* (K k, 2022, s. 2175), *qoşun* (K k, 2022, s. 2177-2178), *qur ı* (Minorsky, 1943, s. 32; Erdoğ n, 2019, s. 76-84; K k, 2022, s. 2179-2180; TMEN-I 301; Barutcu  z nder, 2011, s. 36), *qur ı başı* (Erdoğ n, 2019, s. 118-122; K k, 2022, s. 2180), *qur ıy n* (K k, 2022, s. 2180), *min başı* (K k, 2022, s. 2188), *ordu* (K k, 2022, s. 2202), *top ı* (K k, 2022, s. 2234; TMEN-II 951), *top ı başı* (Erdoğ n, 2019, s. 125-127; K k, 2022, s. 2234), *top ıy n* (K k, 2022, s. 2234), *top-x ne* (Minorsky, 1943, s. 51-52; K k, 2022: 2235), *t fen i* (Minorsky, 1943, s. 32-33; Erdoğ n, 2019, s. 123-125; K k, 2022, s. 2235-2236), *t fen i aqası* (Erdoğ n, 2019, s. 122-123; K k, 2022, s. 2236), *yaraq* (K k, 2022, s. 2248-2249; EDPT: 962), *yasavul başı* (Erdoğ n, 2019, s. 138; K k, 2022, s. 2251), *y z başı* (K k, 2022, s. 2253), *y z başı-ger * (K k, 2022, s. 2253) asker ,²³ *ag /aq / q * (K k, 2022, s. 2097-2099; TMEN-I 21-22), *aq saqal* (K k, 2022, s. 2099; TMEN-II 508), *ayag ı* (K k, 2022, s. 2107; EDPT: 271), *beg/big* (K k, 2022, s. 2112, 2114-2116; TMEN-II 828), *beg m/ big m* (K k, 2022, s. 2117), *begler begi/ bigler bigi* (K k, 2022, s. 2112, 2117; TMEN-II 829), *big-z de* (K k, 2022, s. 2117), *cılavdar başı-i xassa-i şer fe* (K k, 2022, s. 2122), * avuş,  avuş başı* (K k, 2022, s. 2193-2194; TMEN-II 1055), *dede* (K k, 2022, s. 2127; TMEN-III 1179), *d v n bigi* (K k, 2022, s. 2134), *eşik  q s /  şik aqası* (K k, 2022, s. 2138, 2166; TMEN-II 646), *eşik  q s  başı* (K k, 2022, s. 2138), *eşik  q s  başı-ger * (K k, 2022, s. 2138), *x dim başı* (K k, 2022, s. 2145), *xaq n* (K k, 2022, s. 2145), *x n* (K k, 2022, s. 2147-2148), *x num* (K k, 2022, s. 2148), *i kiy n* (K k, 2022, s. 2161), *kerekyaraq n-ı xassa-i şer fe* (K k, 2022, s. 2173), *qışlaq başı* (K k, 2022, s. 2175), *qullar  q s * (Erdoğ n, 2019, s. 122-123.; K k, 2022, s. 2179), *quş ı* (K k, 2022, s. 2180), *quş ıy n* (K k, 2022, s. 2180), *m r-i şik r başı-ger * (K k, 2022, s. 2189) id r , *ak a* (K k, 2022, s. 2099; TMEN II 506), *  b n bigi* (K k, 2022, s. 2125; TMEN-III 1130; K k, 2024, s. 1485-1508), * onal a/ konal a* (K k, 2022, s. 2175-2176; TMEN-I 292), *s rs t/ s y rs t* (Kök, 2022, s. 2220; Kök, 2023, s. 756-781), *t m  ıy n* (Kök, 2022, s. 2226), *tarx n* (Kök, 2022, s. 2226), *ulağ* (Kök, 2022, s. 2237-2238; EDPT: 136), *ulam* (Kök, 2022, s. 2238; TMEN-II 522), * lke' * (Kök, 2022, s. 2242) mali, vergi, ödeme ve muafiyet, * apar* (Kök, 2022, s. 2123; TMEN-III 1033) ve *y m ıy n* (Kök, 2022, s. 2248; TMEN-IV 1812) posta teşkilatı; *soyur al* (Kök, 2022, s. 2217; TMEN-I 228), *tiy l* (Kök, 2022, s. 2232-2233; TMEN-II 1014) toprak sistemi, *bars il/ yıl* (Kök, 2022, s. 2110; TMEN-II 685), *it il/ yıl*

²³ Zikredilen terimler, bu devletin ordusunun asıl ve esas unsurunun Türklerden teşekkül ettiğini desteklemektedir. Yine aynı terimlerin Safevî devlet yazışma belgelerinin yanı sıra dönem kroniklerinde de yaygın olarak geçmesi, bu dönem müelliflerinin Farsça içinde Türkçeye ne kadar önem verdikleri, ordudaki Türk varlığı, g   ve etkisini göstermektedir (Mustafayev, 2017, s. 25)

(Kök, 2022, s. 2167; TMEN-II 633), *qoy il/ yıl* (Kök, 2022, s. 2178), *luy il/ yıl* (Kök, 2022, s. 2182-2183), *piçi/piçin yıl* (Kök, 2022, s. 2206; TMEN-II 691), *sıçqan il/ yıl* (Kök, 2022, s. 2216), *taxaqui il/ yıl* (Kök, 2022, s. 2224), *tavişqan il* (Kök, 2022, s. 2227; TMEN-II 966), *tonguz il/ yıl* (Kök, 2022, s. 2234; TMEN-II 945), *ud il/ yıl* (Kök, 2022, s. 2237; TMEN-II 584), *yılan il/ yıl* (Kök, 2022, s. 2252), *yund il* (Kök, 2022, s. 2252) zaman ve takvim alanına, *il* (Kök, 2022, s. 2162), *qışlaq* (Kök, 2022, s. 2175), *qışlaqî* (Kök, 2022, s. 2175), *qışlamışî* (Kök, 2022, s. 2175), *ülke* (Kök, 2022, s. 2241-2242; TMEN-I 28), *yaylaq* (Kök, 2022, s. 2252), *yaylamışî* (Kök, 2022, s. 2252) idari-toplumsal yapılanmaya ait terimlerdir. Safevî dönemine ait Türkçe terimler elbette bunlarla sınırlı değildir. Yukarıdaki terimlere ilaveten Minorsky'nin eserinde *darabi başı* (48), *divan begi* (50-51), *emirahur başı-i cilov* (52), *emirahur başı-i sahra* (52), *emir şıkar başı* (51), *eşik aqası başı* (47-48, 63-64), *farraş başı* (66), *hekim başı* (57), *qapuçı* (31), *qullar aqası* (88), *qurçı başı* (46), *maşaldar başı* (66), *molla başı* (41-42), *müneccim başı* (57-58), *sarraş başı* (49), *topçı başı* (51-52), *tüfenkçi başı* (88), *tüşimel başı* (1943, s. 89); Erdoğan'ın çalışmasındaki *qol*, *qol beyi* (2019, s. 148) ile *qullar ağası* ve *qulları* (2019, s. 160-161) da sayabiliriz. Türkçe benzer terimlere başta Safevî döneminin önemli kroniklerinden olup müellifinin Türk olmasına rağmen Farsça kaleme alınan İskender Bey Münşi-yi Türkmen'in *Târih-i Âlem-ârâ-yi Abbâsî*'si ile Hasan Bey Rumlu'nun *Ahsenü't-Tevârih*'i olmak üzere bu dönem tarih yazarlarının eserlerinde, tezkirelerde, sözlüklerde, Batılı diplomat, misyoner, seyyah ve tüccarların raporlarında da tesadüf edilmektedir.

5. Batılıların Gözünden Safevî Ülkesindeki Türk Dilinin Konumu ve Kullanım Alanları

Safevî Devleti'nde Türkçenin konumu, konuşurları, kullanım alanı, mevkisi, statüsüne dair bilgiler aktaran bir diğer grup da Batılı tüccarlar, seyyahlar, misyonerler ve diplomatlardır (Minorsky, 1943, s. 6-9). Alman, Fransız, Hollandalı, İngiliz, İspanyol, İtalyan, Portekizlerden oluşan söz konusu zümre; Acem Türkçesi, Kızılbaş Türkçesi²⁴ ve/ veya Türkmani Türkçe olarak adlandırdıkları (Mohammed Rezâ Nasiri-Abd al-Jamil Nasiri, Farhang-e Nasiri 1392/2013) Türkçenin bu ülkedeki önemine eserlerinde yer vermişlerdir. Safevî ülkesinde kullanılan Türkçe için Portekizliler *Turquesco* ifadesini tercih ederlerken diğer Avrupalılar onu genellikle *Turkish* ve/veya *Turki* diye tanımlamışlardır (Floor-Javadi, 2013, s. 569). 1538'de Safevî hükümdarı Şah Tahmasb'ı başkent Tebriz'de ziyaret eden Venedik elçisi Michele Membre; halkın gündelik yaşamının tüm alanlarında Türk dilinin Tebriz sokaklarının her köşesinde yankılandığını, kullanılan Türkçe ifadelerin devletin inanç özellikleriyle birebir örtüştüğünü, sufi çevrenin yemin ederken “şah başına” dediğini, memnuniyetlerini belirtip teşekkür etmek için “şah muradın versin” ifadelerini kullandıklarını aktarır (2015, s. 242-243). Bu ifadeler, yüzyıllardır Türk devletlerine merkez olduktan sonra kurucu unsurunu Türklerin teşkil ettiği Safevîlerin ilk yıllarında bu devlete başkent olan Tebriz'deki Türk nüfus, Türk dili, kültürü ve inancının kazandığı güç, mevki ve prestiji göstermesi açısından değerlidir.

Safevî ülkesindeki Türkçeyle ilgili bilgiler sağlayan Karmelit Tarikatı üyelerinin 1607 tarihli raporlarında Safevî ülkesinde halkın genellikle Türkçe konuşup anlaştığı, Şah I. Abbas, devletin ileri gelenleri ile ordu mensuplarında da durumun aynı olduğu, Farsçanın ise halk arasında hem konuşma dili hem de devlet yazışma belgeleri ile iletişim dili olarak kullanıldığı kayıtlıdır (Anonymous 1939: 165). Aynı tarikat üyeleri, Şah II. Abbas döneminde (1642-1666) Türkçenin Safevîlerde saray dili olduğunu, buna ilaveten hem Isfahan hem de ülkenin kuzeyinde kullanımının oldukça yaygın olduğunu bildirmişlerdir (Anonymous, 1939-I, s. 373).

Safevî sarayında şah, ileri gelen devlet adamları kadınlar ve görevliler de dâhil olmak üzere Türkçenin çok yaygın olduğunu belirten İtalyan seyyah Pietro Della Valle; saray ve ordunun dili ifadelerini kullandığı Türk dilinin, Safevî ülkesindeki kullanımının Fars dili kadar yaygın olduğunu,

²⁴ Kaynaklardan tespit edilebildiği kadarıyla Kızılbaş Türkçesi veya Kızılbaşça ifadesi ilk kez Sâdıkî-i Afşar (1533-1610) tarafından *mütekelleme-i Qızılbaş* şeklinde kullanılmıştır. Bu ifade daha sonra yani 17. yüzyılda bu kez de Abdülcemil Nâsırî tarafından kullanılmıştır (Floor-Javadi, 2013, s. 569).

yazı dilinin Farsça olmasına rağmen erkek ve kadınların bu iki dili çok iyi derecede bilip konuştuklarını, bu geleneğin Türkmen beyleri sayesinde süregeldiği, Türk nüfusun az olduğu yerlerde bile Türklerin dillerini koruyup konuştuklarını, Farsçanın latif ve kulağa hoş gelen bir dil olmasından ötürü kadınların kullanımı ile şiir söylemeye uygun olduğunu, Türkçenin ise sert bir dil olduğu için ordu mensuplarına yakıştığını, şahın bu dili bilmekle övündüğünü aktarır (Della Valle, 1992, s. 8). Della Valle'nin, Safevî  lkesindeki Türkçe hakkında verdiği bilgiler elbette bununla sınırlı değildir. şahın huzuruna kabulünde şahın devlet adamlarına huzura çıkarılan bu kişinin Türkçe bilip bilmediğini sorduktan sonra onunla hangi dilde konuştuğunu (1992, s. 184), konuşulanları Farsçaya aktararak meclistekilerine anlattığını -ki söz konusu durum, şahın huzurunda Türkçe bilmeyip de Farsçayı bilen devlet adamları veya yabancı devlet adamlarının da var olduğu veya şahın bu şekilde davranarak muhatabına ülkesinde yaşayan iki büyük unsur arasında dengeyi nasıl sağladığına dair mesajı da olabilir, belki h kimiyyetinin Farsları ve Türkleri kapsadığını göstermek istemiş bile olabilir- (1992, s. 191), şahın haremindeki kadınların da Türkçe konuştukları bilgilerini paylaşır (1992, s. 209).

Alman İmparatoru d k  III. Friedrich von Holstein'in elçisinin k tibi olarak ticari gayelerle Safevî ülkesine gelen Adam Olearius'un aktardıkları ise Türkçenin Safevî sarayında sadece konuşma dili olarak değil dua, merasim ve tören dili olarak da kullanıldığını kanıtlar. (Olearius, 1971, s. 512). Yine aynı isim, Safevî idaresindeki şirvan'da ailelerin çocuklarına Türkçe öğretip onlarla bu dil üzerinden iletişim kurduklarını, benzer durumun Safevîler tarafından Osmanlıların elinden yeniden alınan Azerbaycan, Bağdat, Erivan, Irak ve Isfahan'da da görüldüğü; ancak Fars ve şiraz'da ise Farsçanın konuşulduğu bilgisini verir (1971, s. 616). Aynı seyyah,  lkedekilerden Farsça ve Türkçeyi mukayese etmelerini istediğinde halkın bu hususta taraf tutmadığı ve birbirlerinin değerlerine hassas ve saygılı olduklarına şahit olurken Türk ve Fars edebiyatının önde gelen isimlerinin şiirlerini ezbere bilip okuduklarını görünce de şaşırdığını aktarmadan geçemez (Olearius, 1971, s. 624).

Chardin ise Kızılbaşlar ve dillerinin Safevî ülkesinin kuzey kesimi ile sarayında yaygın olarak kullanılmasından ötürü yanlışlıkla bütün Safevî  lkesine/ İran'a Kızılbaşlar adının verildiği bilgisini paylaşır (Chardin Voyages, 5, s. 301). 1660'ta Rafael du Mans "İran'ın günlük dilinin halk için Farsça, saray için ise Türkçe olduğunu yazar (1890, s. 134). 1683-1684 yıllarında Safevî memleketinde bulunan Alman seyyah Kaempfer, hanedan, idareciler ve kurucularının ana dilinin Türkçe olması hasebiyle Safevî sarayında bu dilin kullanıldığını, kullanım sahasının saraydan devlet büyüklerine, devlet ileri gelenlerine ve nihayetinde şahtan teveccüh bekleyen herkese kadar yayıldığını öyle ki bugünlerde saygın bir adamın [Azerbaycan] Türkçesi bilmemesinin neredeyse utanç verici bir durum olarak addedildiği tespitinde bulunur (1985, s. 167). Ardından Türkçe ile Farsçayı mukayese eden bu seyyah; Türkçedeki ağırbaşlılık ve konuşma esnasındaki ihtişam ve görkemin, latif, zarif ve hoş bir tınısı olan Farsçada bulunmadığı tespitinde bulunur (Kaempfer, 1985, s. 167). Bu tespitlerin, daha önce bu iki dili mukayese eden, alanın uzmanı Türk Ali ş r Nev y 'den sonra bir Batılı tarafından yapılması da ilginçtir.

1684 ile 1695 yılları arasında İran'da bulunan Fransız misyoner Sanson Safev ilerin düzenli olarak "qurban olum, din ve imanum padşah, başına dönüm" gibi ifadeler kullanarak şahın manevi gücüne başvurduklarını belirtir (1694, s. 137). Bu ifadelerden Türkçenin Safevî hanedanı son buluncaya kadar bu ülkede saray dili olarak kullanılmaya devam ettiğinin kanıtlarıdır. Hatta Safevî şahlarından şah Sultan Hüseyin'in (1694-1722) devlet adamlarının kendisine arz ettikleri aynı mevzuda; fakat birbirinden farklı ve birbirini nakzeden her teklif ve ifade için "yaxşudur" demesi nedeniyle kendine "yaxşudur" lakabı bile takılmakla kalmamış, şairlerin şiirlerine bile konu olmuştur (Mirza Khalil-i Mar'ashi, 1949, s. 48; Sümer, 1999c, s. 240). Isfahan'daki Birleşik Doğu Hindistan şirketi (VOC) ofisinin Hollandalı şefi Nicolaes Schorer, selefleri gibi sadece Farsça biliyordu ve 18 Mart 1722'de şah Sultan Hüseyin ile görüştüğünde şahın terc manının, şahın sözlerini kendilerine

Farsçaya aktararak anlattığını, çünkü [şahın] konuşmasının dilinin Türkçe olduğunu aktarmaktadır (Floor-Javadi, 2013, s. 574). Bu ifadelerden Hollandalıların, Safevîler ve onların mirasçısı Avşarlarla farklı alanlarda üst düzey yetkililer nezdinde sık ve düzenli temas ve ilişkileri olmasına rağmen Farsçaya ek olarak Azerbaycan Türkçesini öğrenme zahmetine girmemiş olmaları epey tuhaftır (Floor-Javadi, 2013, s. 574).

Yukarıda zikredilen Batılı gruplar tarafından yazılan kitap, rapor ve sözlükler, Safevî dönemi Türkçesine dair tespitlerde bulunmayı kolaylaştırmaktadır. İsfahan ve Bağdat Roma Katolik Piskoposunun 1641’de kaleme aldığı *Dictionnaire français et turc, mêlé de Persan et d'Arabe* ve *Dictionarium latinum turcicum*, Karmelit Tarikatı rahipleri tarafından 17. yüzyılda yazılıp Safevî ülkesindeki Türk dili hakkında önemli bilgiler sunan üç dilli (İtalyanca, Farsça, Türkçe) sözlük, Safevî sarayıyla kuvvetli bir bağlantı kurup burada tercümanlık da yapan, İspanyol Raphael du Mans’ın Latince kaleme aldığı dil bilgisi kitabı bunlardan bazılarıdır (Floor-Javadi, 2013, s. 576-577). Mans’ın kitabı, Safevî Devleti’nde kullanılan Türk dilinin isim ve fiil çekim sistemleri ile sıfatlara dair önemli bilgiler ihtiva eder. Karmelit Tarikatı rahiplerince kaleme alınan üç dilli sözlük üzerine 2022 yılında Orhan Baldane tarafından bir doktora tezi yapılmıştır. Yabancı seyyahların yukarıdaki ifadelerinden Türk dilinin, Safevî ülkesindeki bütün halklar arasında ortak iletişim dili (lingua franca) nitelendirilebilecek kadar yaygın olduğu, saray ve orduda Türkçe konuşulmasının Safevî ülkesiyle onların yazışıp diplomatik, dinî ve ticari ilişkilerde bulunduğu devletlerde Türk diline görülmemiş bir saygınlık kazandırdığı, Türkçenin kullanım alanının genişlemesinin onu etnik ve sosyal kimliğin bir nişanesi olarak Farsça ile rekabet eder duruma getirdiği sonucu çıkmaktadır.

Sonuç

Türk dilinin Safevîler döneminde güçlenip etkinleşmesinde en önemli etkenin, buradaki kalabalık Türk grupları olduğu görülmektedir. Safevî Devleti’nin egemenlik ve etki alanına giren bölgelerde yaşayan bu Türk nüfusun beylerinin önemli mevki ve büyük topraklara sahip idareci ve ordu komutanları olması hasebiyle Türkçe, bu devletin ordu ve saray dili olmakla kalmamış icap eden yerlerde devlet yazışma dili olarak da kullanılmıştır. Yapılan çalışmalar, Safevî Devleti’ne ait Türk dilli devlet yazışma belgelerinin sayısının, bilinenden çok daha fazla olduğu ve bunlara her geçen yıl yenilerinin ekleneceği ihtimalinin kuvvetle muhtemel olduğunu göstermektedir. Bu durum, Safevî Devleti’nin, kendisini Türk dil, edebiyat, kültür ve tarihine sadece siyasi arenadaki rolleriyle değil, dilleriyle de yazılması gerektiğini ortaya koymaktadır. Bunun böyle olması gerektiğini başta Safevî şahlarının kendilerinin ve/veya beylerinin ve sanatçıların yazdıkları şiirlerle edebî eserler, sözlü ve yazılı halk edebiyatı ürünleriyle Batılı seyyahların raporları da desteklemektedir.

Türkçeyi devlet yazışma dili seviyesine yükseltecek zümreye sahip olmanın avantajını kullanan Safevî Devleti’nin şahları, Türk beyleri, Türkçe yazan sanatçıları ile ana diline duyarlı Türk boylarının dili olan Türkçe, Farsçayla hem bir simbiyoz (ortak yaşam) hem de rekabet içinde gelişmiştir. Bunun sonucunda Safevî ülkesinin bazı alan ve bölgelerinde Farsça alt dil, Türkçe ise üst dil rolünde iken bazı alan ve yerlerde ise durum tam tersi bir görünüm sergilemiştir. Bu hiyerarşik çift dillilik, özellikle İran’ın bazı bölgelerinde günümüze kadar süregelmiştir. Ana dili Türkçe olan yöneticiler, aralarındaki Farslar veya Araplara karşı ulusal kimliklerini ifade etmek istediklerinde, sosyo-ekonomik statüleri ne olursa olsun aynı dili konuşan diğer kişilerce anlaşılabilen ve değer verilen bir Türkçeyi kullanmışlardır. Bu dayanışma dilinin diglossi ekseninde çatlamasına yol açacak baskılar, basitçe önlenmiş ve/veya gözardı edilmiştir.

Safevî Devleti’nin kuruluşunda yer aldığı ifade edilen büyüklü küçüklü Kızılbaş boylarının adları şunlardır: *Acirlu, Afşar, Ağaçeri, Alpavut, Arabgirli, Asayışoğlu, Baharlı, Bayat, Bayburdlı, Bayındırlı, Beğdili, Bozcalı, Cakırlı, Çavuşlu, Çemiş Kezeki, Çepni, Dünbüli, Ekremî, Evoğlu, Gözü Bayızlı, Gündüzlü, Hacılı, Harandalı, Hemzeli, Hınıslı, İnanlı, İspirli, Kaçar, Qarabacaqlı, Karacadağlı, Qara Çomaqlı, Karaçorlu, Qara Qoyunlu, Karamanlu, Kengerlü, Kezeki, Qırxlı,*

Qoruxlu, Kuh Giluyelu, Mahi feqihli, Mahmudlu, Musullu,  rdekl , P rne , Rumlu, Sadlu, Sarizolaql ,  amlu,  eyhavend, Tekeli, Turgudlu, Türkmen, Ustaclu, Varsak, Y va, Zolaql , Zulkadr.

Safevîler döneminde Türk diliyle * ah  sma l,  ah Tahmasb,  ah I. Abbas,  ah II. Abbas* gibi  ahlar, *Sam Mirza,  brahim Mirza* gibi  ehzadeler, *Fuzûlî, Kâtib Ni  t , S r r -i  ark ,   h -i  ark , Mirza Sâlih Tebrizî, Kavsi, Molla Refi-i Vaiz-i Kazvinî, Murtaza Kuli Han-ı Zafer, Sad k -i Af ar* gibi pek çok sanatçı, *Sarı A ıg, Tufarganlı A ıg Abbas* gibi   ıklar   ir söyleyip eserler vermişlerdir. Yine Dede Korkut Kitabı'nın 2019'da bulunan G nbet Yazması'nın 16. yüzyılın ikinci yarısında Safevî egemenli indeki İran/ Azerbaycan'da yazıya geçirilmiş olması (Shahgoli vd., 2019, s. 148, 156), bu hik yelerin Safevî devletinin Türk idarecileri ile reayas  arasında anlatımının sürdüğü, okunup ya atılmakta olduğu ve bu toplum tarafından genel kabul gördüğü sonuçlarını ortaya koymaktadır.

Azerbaycan Türkçesinin tarihî gelişiminde *Yazı dilinin oluşması dönemi (15-17. yüzyıl)* olarak adlandırılan evrede sâdır edilen Türk dilli devlet yazışma belgeleriyle hem iç hem de dış yazışmaların yürütüldüğü belirlenmiştir. Türkçenin devlet yazışma evrakında *intitulatio* bölümündeki komut formülünde, m  aare ve nazirelerin yanı sıra ata sözü ve/ya deyim olarak da kullanılmıştır.

Safevî dönemine ait Türkçe terminolojinin çoğunun askerlik ve idareyle ilgili olması Türkçenin bu devletin topraklarında saray ve ordu dili olarak kullanımının en somut delilleridir.

Safevî Devleti'nde Türkçenin konumu, konu urları, kullanım alanı, mevkisi, statüsüne dair bilgiler aktaran Avrupalı tüccar, seyyah, misyoner ve diplomatların kayıt ve raporlarından Türkçenin Safevî Devleti'nde başta saray ve ordu olmak üzere devletin önemli kademelerinde ve azımsanamayacak sayıda insan ve geniş bir coğrafyada canlı ve bilinçli bir şekilde g   ve prestij dili olarak kullanıldığı sonucu ortaya çıkmaktadır. Hatta bazı devletlerin, antlaşma belgelerini bilhassa Türkçe yazılmasını talep etmeleri bu dilin eri ti i konum ve saygınlığı açıkça ortaya koymaktadır. Yine Safevîler döneminde Batılılarca Türk dilinin öğrenilmesi amacıyla eserler kaleme alınması Türkçenin o dönemdeki gücüyle yakından ilgilidir.

Kısaltmalar

AKArz: Akkoyunlu Arzuh lleri

AKN: Akkoyunlu Nameleri

Fa.: Far   a

KKArz: Karakoyunlu Arzuh lleri

SArz: Safev  Arzuh lleri

SF: Safev  Fermanları

SH: Safev  H k mleri

SN: Safev  Nameleri

SSa: Safev  Toprak Satı  Belgeleri

STez: Safev  Tezkeresi

T: Türkçe

References

- Abdurasulov, U. (2025). Soft power of empire: Muscovy's Turkic engagement with the Persianate world. *Journal of the Economic and Social History of the Orient* 68(3-4), 234-273.
- Abolghasemi, A.-Jaşkowski, A. S. (2025). New source on Safavid-Polish relations and what it tells us. *The Central European Journal of Social Sciences and Humanities*, 22(1), 52-84. <https://doi.org/10.4467/23531991KK.25.004.21753>
- Alışık, G. S. (2002). Azerbaycan Třrkęesi. *Tşrkler Ansiklopedisi*. XIX: 227-243. Yeni Tşrkiye Yayınları.
- Anonymous. 1939. *A chronicle of the Carmelites in Persia*. 1 (Editşr Herbert Chick).
- Allouche, A. (1980). *The origins and development of the Ottoman-Safavid Conflict*.
- Araghi, M. H. K. (2000). *Documents on relations between Safevıd Government and Italian Governments*.
- Aslan, Ŭ. (2013). 14-16. yy. Çağatay ve Azeri edebiyatı. Kriter Yayınları.
- Aydoğmuşoğlu, C. (2013). Safevı ağına ait ũ Třrkęe mektup ve değerlendirilmesi. *Ankara Ŭniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakşltesi Dergisi*, 53(2), 411-420.
- Babinger, F. (1967). Safı-ed-Din. *Tşrkiye Diyanet Vakfı İşlam Ansiklopedisi*, Tşrkiye Diyanet Vakfı, C. X, 64-65.
- Barutcu Ŭzřnder, F. S. (2011). *Alı şır Nevâyı muhâkemetü 'l-lüğateyn iki dilin muhakemesi*. Tşrk Dil Kurumu Yayınları.
- Bushev, P. P. (1976). *Istoriya posol'stv i diplomaticheskix otnosheniy russkogo i iranskogo gosudarstv 1586-1612 gg. (po russkim arkhivam)*. in *Russian/history of embassies and diplomatic relations of the Russian and Iranian states in 1586-1612 (according to Russian archives)*. Moscow.
- Chardin, S. J. (1811). *Voyages du chevalier Chardin en Perse et autres lieux de l'orient*. V (Editşr Louis Langlęs).
- Clauson, S. G. (1972). *An etymological dictionary of pre-thirteenth century Turkish*. Clarendon Press = EDPT.
- Csirkęs, F. P. (2017). Why write in Turkic in Safavid Iran? *Recovering 'lost voices': The role and depiction of Iranian/Persianate subalterns from the 13th century to the modern period (2nd work-shop)*, University of Edinburgh, May 19-21, 2017.
- ınarcı, M. N. (2015). Sşz meydanında iki hşkşmdar: Kanuni Sultan Sşleyman ve şah Tahmasb'ın mşşâ'aresi. *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, 8(23), 187-210.
- Doerfer, G. (1963-1975). *Tşrkische Und Mongolische elemente im neupersischen I-IV* =TMEN.
- Della Valle, P. (1992). *Sefername-yi Pietro Della Valle: kismet-i merbut be İran* (eviren şucauddin şifâ). İlmî Ferhengî.
- du Mans, R. (1890). *Estat de la Perse en 1660* (Editşr Charles Schefer). Paris.
- Ėfândiyev, O. (2007). *Azərbaycan Səfəvilər Dövləti*. şarq-Qerb.
- Eliyarov, S.-Mahmudov, Y. (1989). *Azerbaycan tarihi ũzre kaynaklar*.
- Erdoğan, E. (2019). *Safevı Devleti 'nin askerı teşkilatı*. Yeditepe Yayınevi.

- Ertaylan, İ. H. (2013). *Azerbaycan edebiyat tarihi I-II* (Hazırlayan Parvana Bayram). Akçağ Yayinevi.
- Figuerola, de S. G. (1363/ 1984-1985). *Safarn me-ye Dun G rsiy  Desilv  Figu' eru'  *. Tehran.
- Firuzi, M. (2022). Safevî şahı Büyük Abbas'a ait Polonya arşivinde bulunan T rk  bir mektup. *Bilim ve yazı dili olarak T rk  sempozyumu* Mayıs 2022, 147-162.
- Floor, W. (1998). *The Afghan occupation of Safavid Persia 1721-1729*.
- Floor W. & Javadi, H. (2013). The role of Azerbaijani Turkish in Safavid Iran. *Iranian Studies*, 46(4), 569-582. <http://dx.doi.org/10.1080/00210862.2013.784516>
- Gemelli Careri, G. F. (1348/ 1969-1970). *Safarn me-ye Kareri*. 'A. K rang.
- Genceyi, T. (2020). Isfahan'daki Safevi sarayında Türkçenin konumu ( eviren Umut Başar). *Türk Dünyası Araştırmaları*, Kasım-Aralık 2020 126(249), 295-306.
- Gopal, S. (1988). *Indians in Russia in the 17th and 18th centuries*.
- Herbertee, M. (1907). *Une ambassade persane sous Louis XIV*. d'apr s des documents in dits. Perrin.
- Heyet, C. (2004). Azerbaycan'ın T rkle mesi ve Azerbaycan Türkçesinin teşekkülü. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 1(0), 7-19.
- Hüseyinli, Z. (2014). Safevîler döneminde Türk dilinin rolü. *Safevîler ve  ah İsmail*: 269-289.  ns z Yayınları.
- Hüseyinli, Z. (2014). Safevî padi ahlarının T rk  mektupları. *Filologiya Meseleleri*, 6(0), 174-186.
- Hüseynova, Z. (2009). *Tesir-i zeb n-i T rk  der Fars  der neve teh -yi t r h -i devre-yi Safevî* [Yayımlanmamış doktora tezi].
- İbrahimov, N. (1999). *Min be  yüz ilin Oğuz  eri: antologiyası I-II*.
- İskender Bey M n  -yi Türkmen. (2019). *T r h-i âlem- r -yi Abbâsî I-III* ( eviren Ali Genceli). Türk Tarih Kurumu Yayınları = TAAA I-III.
- Jabel, G. T. von der. (1877). *Iter Persicum* (Editör Charles Schefer).
- Ja kowski, A. S., Ko odziejczyk, D. & Mnatsakanyan, P. (2017). *Stosunki dawnej Rzeczypospolitej z Persj  Safawid w i katolikosatem w Eczmiadzinie w  wietle dokument w archiwalnych/ the relations of the Polish-Lithuanian commonwealth with Safavid Iran and the Catholicosate of Etchmiadzin in the light of archival documents*. Warszawa.
- Ja kowski, A. S. & Ko odziejczyk, D. (2019). Some comments on the Carmelite manuscript from the national library in Naples containing the correspondence of Shah Abbās. *Eastern Europe, Safavid Persia and the Iberian world. Frontiers and Circulations at the Edge of Empires* (Edit rl r J. Cutillas Ferrer,  . Recio Morales), 165-180.
- Ja kowski, A. S. (2023). The Safavids and Candecar, king of the Indies: Polish-Lithuanian intelligence on Safavid-Mughal relations. *Journal of Persianate Studies*, 15(2), 174-214. <http://dx.doi.org/10.1163/18747167-bja10030>
- Ja kowski, A. S. & Jolly, A. (2026). *Letters in silk pouches-diplomatic correspondence from the Safavid court in the Swedish national archives*.
- Kaempfer, E. (1985). *Sefername-yi Kaempfer* ( ev. Keykavus Cihandar ). Harezm .

- Kesik, B. (2015). Kanûnî'nin Şah Tahmasb'ın gazeline cevabı. *SOBİDER Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(0), 203-210.
2015. *Kızılbaşlar Tarihi* (Çev. Tufan Gündüz). Yeditepe Yayınları.
- Kolodziejczyk, D. (2011). *The Crimean Khanate and Poland Lithuania, international diplomacy on the European periphery (15th-18th century) a study of peace treaties followed by annotated documents*. Brill.
- Kolodziejczyk, D. (2017). *The relations of the Polish-Lithuanian commonwealth with Safavid Iran and the Catholicosate of Etchmiadzin in the light of archival documents*.
- Kök, A. (2022). *Büyük Selçuklu Sonrası Anadolu, İran, Irak ve Kafkasya sahası Türk devletlerinde devlet yazışma kültürü, dili ve üslubu, belgeler ve açıklamalı dizinler* [Yayımlanmamış doktora tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü]. YÖK Ulusal Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Kök, A. (2023). Sürsat Vergisi. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 20(4), 756-781. <http://dx.doi.org/10.58785/MTAD.20.2023.4.48>
- Kök, A. (2024). Çoban beyi vergisi. *DTCF Dergisi*, 64(2), 1485-1508. <http://dx.doi.org/10.33171/dtcfjournal.2024.64.2.21>
- Kök, A. (2025a.) Safevî Devleti hükümdarı Şah Hüseyin'e ait Doğu Türk yazı dili ile kaleme alınmış bir belge". *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 12(1), 165-206. <http://dx.doi.org/10.16985/mtad.1602887>
- Kök, A. (2025b). Türk diplomatikasında 'sözüm' formülü ile onun türev ve muadilleri. *Türkiyat Mecmuası*, 35(2), 775-98. <https://doi.org/10.26650/iuturkiyat.1609513>
- Kök, A. (2025c). "Safevîlerin Azerbaycan beylerbeyi İbrahim'e ait bir yol hükmü belgesi". *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 22(3), 527-549.
- Köprülü, M. F. (1942). Yeni Fârisî'de Türk unsurları. *Türkiyat Mecmuası*, 7(0), 1-16.
- Köprülü, M. F. (1979). Âzerî, *MEB İslam Ansiklopedisi*. II: 118-151, Millî Eğitim Basımevi.
- Köprülü, M. F. (2004). *Edebiyat araştırmaları II*. Akçağ Yayınları.
- Lajos, F. (1936). İran şahlarının iki Türkçe mektubu. *Türkiyat Mecmuası*, 5(1), 240-289. <https://doi.org/10.18345/tm.09039>
- Lajos, F. (1977). *Einführung in die Persische paleographie: 101 dokumente*. Akadémiai Kiadó.
- Memmedova, A. & Cavadbeyli, R. (2016). Türk dili Safevîlerin devlet dilidir. *Yeni Türkiye Stratejik Araştırma Merkezi*, 22(85), 544-557.
- Minorsky, V. (1943). *Tadhkirat al-mulûk (a manual of Safevîd administration)*.
- Mirza Naqî Nasiri. (2008). *Titles and emoluments in Safavid Iran. A third of Safavid administration* (Çeviren Willem Floor).
- Mohammad Khalil Mar'ashi (1328/ 1949). *Majma'al-tavarikh* (Editör 'Abbas Eqbal).
- Mohammad Rezâ Nasiri-'Abd al-Jamil Nasiri. (1392/ 2013). *Farhang-e Nasiri* (Editör Hasan Javadi-Willem Floor).
- (1886). *Early voyages and travels to Russia and Persia by Anthony Jenkinson and other Englishmen, with some account of the first intercourse of the English with Russia and Central Asia by way of the Caspian Sea I* (Editörler Morgan, E. D. & Coote, C. H.).

ETHICAL DECLARATIONS**Research and Publication Ethics**

I declare that this article is an original work and was prepared in accordance with the principles of scientific research and publication ethics. The article has not been published elsewhere and is not currently under review by another journal.

All sources used in the study have been cited in accordance with academic standards. I declare that the study does not contain plagiarism, fabrication, falsification, or manipulation of data, and that the research findings have been presented in accordance with the principles of scientific integrity.

Author Contributions

The author single-handedly designed, conducted, and analyzed the study and prepared the report for this article. I have reviewed and approved the final version of the article and agreed to its publication.

Conflict of Interest

I declare that there is no conflict of interest regarding the publication of this manuscript.

Funding

This research did not receive any specific grant, financial support, or funding from any public, commercial, or non-profit funding agencies.

Artificial Intelligence (AI) Usage Disclosure

During the preparation of this manuscript, artificial intelligence tools may have been used solely for limited purposes such as language editing, translation assistance, and stylistic improvement. Any AI-assisted translations or language corrections were carefully reviewed and verified by the author. Artificial intelligence tools were not used to generate the core scientific content, research design, analysis, or scholarly conclusions. All academic responsibility for the content of the manuscript rests entirely with the author.

Copyright and Permissions

I confirm that all necessary permissions for copyrighted materials have been obtained where required and that the manuscript does not violate any intellectual property rights.

Author Approval

I confirm that they have read and approved the final version of the manuscript and consent to its submission and publication.

ETİK BEYANLAR**Araştırma ve Yayın Etiği**

Bu makalenin özgün bir çalışma olduğunu ve bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak hazırlandığını beyan ederim. Makale daha önce herhangi bir yerde yayımlanmamış olup başka bir dergide değerlendirme sürecinde değildir.

Çalışmada kullanılan tüm kaynaklar akademik kurallara uygun biçimde atıflanmıştır. Çalışmanın intihal, veri uydurma, veri tahrifi veya manipülasyon içermediğini; araştırma bulgularının bilimsel dürüstlük ilkelerine uygun şekilde sunulduğunu beyan ederim.

Yazar Katkısı

Çalışmanın tasarlanması, yürütülmesi, analizi ve makalenin raporlama aşamasını tek başına yürütmüştür. Makalenin son hâlini okuyup onayladım ve yayımlanmasını kabul ettim.

Çıkar Çatışması

Bu makalenin yayımlanmasına ilişkin herhangi bir çıkar çatışması bulunmadığını beyan ederim.

Finansal Destek

Bu araştırma herhangi bir kamu kurumu, ticari kuruluş veya kâr amacı gütmeyen kuruluş tarafından finansal olarak desteklenmemiştir.

Yapay Zek  Kullanım Beyanı

Makalenin hazırlanması sürecinde yapay zek  araçlarından yalnızca dil düzenleme,  eviri desteği ve anlatım iyileştirmesi amacıyla sınırlı ölçüde yararlanılmıştır. Yapay zek  araçları tarafından yapılan  eviri ve dil düzenlemeleri tarafımdan dikkatle kontrol edilmiştir. Yapay zek  araçları çalışmanın bilimsel içeriğinin, araştırma tasarımı, analizlerinin veya akademik sonuçlarının oluşturulmasında kullanılmamıştır. Makalenin içeriğine ilişkin tüm akademik sorumluluk bana aittir.

Telif Hakları ve İzinler

Telif hakkı gerektiren materyaller kullanılmışsa gerekli izinlerin alındığını ve çalışmanın herhangi bir fikr  mülkiyet hakkını ihlal etmediğini beyan ederim.

Yazar Onayı

Makalenin son hâlini okudum, onayladım ve yayımlanmasını kabul ettiğimi beyan ederim.